

Τη φροντίδα για την επιλογή τών κειμένων και την εύθνη για τη
έκδοση τής σειράς «Φιλοσοφία — Πηγές» έχει ο
Νίκος Γιανναδάκης

Τίτλος πρωτοτύπου : Kritik der reinen Vernunft
Copyright © Έκδόσεις Παπαζήση ΛΕΒΕ,
Νικηταρχ 2 και Έμμ. Μπενάκη,
Τηλ. 36.38.020, 36.22.496

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ — ΠΗΓΕΣ

IMMANUEL KANT

ΚΡΙΤΙΚΗ
ΤΟΥ ΚΑΘΑΡΟΥ ΛΟΓΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ — ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ — ΣΧΟΛΙΑ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΓΙΑΝΝΑΡΑ

(A VI) στεύομαι ὅλα τὰ θέματα πού ἀφοροῦν τῇ φιλολογικῇ σταδιοδρομίᾳ μου, διατελώντας μὲ βαθύτατο σεβασμὸ

τῆς Ἐξοχότητός Σας
ταπεινότατος καὶ εὐπειθέστατος
θεράπων

Königsberg
23 Ἀπριλίου 1787¹

Immanuel Kant

1. A: Königsberg, 29 Μαρτίου 1781.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ¹

(A VII)

Ὁ ἀνθρώπινος λόγος² ἔχει σὲ ἓνα ὀρισμένο εἶδος τῶν γνώσεών του αὐτῇ τὴν ξεχωριστὴ μοῖρα: νὰ ἐνοχλῆται ἀπὸ φορτικὰ ἐρωτήματα πὸ δὲν μπορεῖ νὰ τὰ ἀποφύγη· γιὰ τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ τοῦ τὰ ὑπαγορεύει ἢ ἴδια του ἢ φύση χωρὶς ὅμως καὶ νὰ μπορῇ νὰ τοὺς δώσει ἀπάντηση, ἐπειδὴ ὑπερβαίνουν κάθε δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπινου λόγου.

Στὴν ἀμηχανία αὐτῇ πέφτει [ὁ λόγος] χωρὶς δική του ὑπαιτιότητα· ξεκινᾷ ἀπὸ θεμελιώδεις ἀρχές πὸ ἢ χρῆση τους εἶναι ἀναπόφευκτη στὸ χῶρο τῆς ἐμπειρίας καὶ ἐπαρκῶς ἐγγυημένη ἀπὸ αὐτή. Μὲ τὴ βοήθειά τους αἴρεται ὀλοένα πὸ ψηλὰ (ὅπως ἄλλωστε τὸ συνεπάγεται ἢ φύση του) πρὸς ὄρους ὄλο καὶ ἀπώτερους. Ἐπειδὴ ὅμως ἀντιλαμβάνεται ὅτι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸ ἔργο του πρέπει νὰ μένη παντοτινὰ ἀνολοκλήρωτο, μιὰ καὶ τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ δὲν ἔχουν ποτὲ τέλος, γι' αὐτὸ ἀναγκάζεται νὰ προσφεύγη σὲ θεμελιώδεις ἀρχές πὸ ὑπερβαίνουν κάθε δυνατὴ χρῆση ἐμπειρίας καὶ πὸ ὥστόσο φαίνονται τόσο ἀξιόπιστες, ὥστε νὰ συμφωνῇ

(A VIII)

1. Τὸν πρόλογο αὐτὸ στὴν πρώτη ἔκδοση τοῦ 1781 παρέλειψεν ὁ Kant στὴ δεύτερη τοῦ 1787.

2. Vernunft. Λατ. ratio, Γαλλ. raison (= λόγος, λογιστικόν. Βλ. ὀρισμὸ τοῦ λόγου A11, B24). Ὁ Kant χρησιμοποιοῖ τὸ «λόγος» μὲ τὴν εὐρύτερη καὶ τὴ στενὴ σημασία τοῦ ὄρου. Μὲ τὴν πρώτη δηλώνεται ἢ ἐν γένει a priori γνωστικὴ δύναμη τοῦ ἀνθρώπου, στὴν ὁποία ὑπάρχει καὶ ἢ αἴσθησις καὶ ἢ νόησις· μὲ τὴ δεύτερη ἢ πηγὴ τῶν μεταφυσικῶν «γνώσεων». Πρβλ. B X.

ἀπ' ὅπου βέβαια μπορεῖ νὰ συμπεράνη ὁ ἴδιος ὅτι κάπου βαθειὰ πρέπει νὰ βρισκῶνται κρυμμένες πλάνες, πὸν δὲν μπορεῖ ὁμως νὰ τις ξεσκεπάσῃ, γιατί οἱ θεμελιώδεις ἀρχές πὸν χρησιμοποιεῖ, καθὼς χωροῦν πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια κάθε ἐμπειρίας, δὲν ἀναγνωρίζουν πιά κανένα ἔλεγχο¹ τῆς ἐμπειρίας. Τὸ πεδίο ὅλων αὐτῶν τῶν ἀτέρμονων διαμαχῶν ὀνομάζεται *Μεταφυσική*.

² Ἦταν μιὰ ἐποχὴ ὅπου αὐτὴ [ἢ *Μεταφυσική*] εἶχε τὸ ὄνομα *βασίλισσα* ὅλων τῶν ἐπιστημῶν, καί, ἂν ἐκλάβῃ κανένας τὴν πρόθεση ὡς πράξη, τότε αὐτὴ [ἢ *Μεταφυσική*] ἄξιζε πραγματικὰ τὸν τίτλο αὐτὸ λόγω τῆς ἐξαιρετικῆς σημασίας τοῦ ἀντικειμένου της. Τώρα ὁμως ὁ συρμός τῆς ἐποχῆς μας ὑπαγορεύει νὰ τῆς δείχνουμε κάθε περιφρόνηση, καὶ ἢ εὐγενικὴ δέσποια, ἀπόβλητη καὶ ἐγκαταλειμένη, ὀλοφύρεται σὰν τὴν *Ἐκάβη*: *modo maxima rerum, tot generis natisque potens — nunc trahor exul, inops*² — *Ovid. Metam*³.

³ Αρχικά, ὅσο ἢ *Μεταφυσική* βρισκόταν στὴν ἐξουσία τῶν *Δογματικῶν*, ἀσκοῦσε κυριαρχία *δεσποτική*. Ἀλλά, καθὼς ἢ νομοθεσία της διατηροῦσε ἀκόμα τὰ ἴχνη τῆς παλιᾶς βαρβαρότητας, ἐκφυλιζόταν [ἢ *Μεταφυσική*] σιγὰ σιγὰ λόγω ἐσωτερικῶν διενέξεων καὶ ἔπεφτε σὲ πλήρη ἀναρχία, καὶ οἱ *Σκεπτικοί*, ἓνα εἶδος νομάδες, πὸν ἀποστρέφονται τὴ μόνιμη ἐγκατάσταση σὲ μιὰ γῆ, συνέτριβαν ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ τὸν κοινωνικὸ δεσμό. Ἀλλά ἐπειδὴ αὐτοὶ ἦσαν εὐτυχῶς λιγιστοί, γι' αὐτὸ δὲν μπορούσαν νὰ ἐμποδίσουν [τοὺς *Δογματικούς*], παρ' ὅλο πὸν ἀπὸ αὐτοὺς ἔλειπε ἢ συμφωνία γιὰ ἓνα ἐνιαῖο σχέδιο, ν' ἀνασυνδέσουν τὸν παλιὸ δεσμό. Δημιουργήθηκε βέβαια κάποτε στοὺς νεώ-

1. Probieststein (= λυδία λίθος, βάσανος).

2. Ὁ *Valentiner* μεταφράζει: «Λίγο πρὶν ἢ πρὶν κραταεῖ ἀπ' ὅλες καὶ ἀνασσα μὲ τοὺς τόσους γαμπροὺς καὶ τὰ τόσα τέκνα — ξεριζώνομαι τώρα ἀπὸ τὴν πατρίδα καὶ σέρνομαι στὴν ἐξορία δίχως βίον».

3. XIII, 508-10.

τερους χρόνους ἢ ἀπατηλὴ ἐντύπωση ὅτι τάχα ἐπρόκειτο μὲ μιὰ *φυσιολογία* τοῦ ἀνθρώπινου λογικοῦ (ἀπὸ τὸν περίφημο *Locke*) νὰ τεθῆ τέρμα σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς διαμάχες καὶ νὰ κριθῆ ὀριστικὰ ἢ νομιμότητα τῶν ἀξιώσεων ἐκείνων· διαπιστώθηκε ὁμως ὅτι, παρ' ὅλο πὸν ἢ προέλευση ἐκείνης τῆς ἀντοτιλοφορούμενης βασιλίσσας γενεαλογήθηκε ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς κοινῆς ταπεινῆς ἐμπειρίας καὶ πὸν γι' αὐτὸ ἀκριβῶς θὰ ἔπρεπε δικαιολογημένα νὰ ἀμφισβητηθῆ ἢ ἀλαζονικὴ ἀξίωσή της, ὡστόσο, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἢ γενεαλογία αὐτὴ τῆς ἀποδόθηκε ψεύτικα, αὐτὴ [ἢ *βασίλισσα*] ἐξακολούθησε νὰ ἐπιμένῃ πάντα στὶς ἀξιώσεις της, ἔτσι ὥστε τὰ πάντα νὰ ξανακυλήσουν στὸν ἀπαρχαιωμένο σκοληκόβρωτο *δογματισμὸ* καὶ κατὰ συνέπεια στὴν περιφρόνηση, ἀπ' ὅπου μερικοὶ ἤθελαν νὰ ἀνασύρουν τὴν ἐπιστήμη. Τώρα ὁμως, ἀφοῦ δοκιμάστηκαν μάταια ὅλοι (ὅπως πιστεύουν) οἱ δρόμοι, ἐπικρατεῖ κόρος καὶ ἀπόλυτη ἀκηδία, πὸν ἀποτελοῦν τὴ μητέρα τοῦ χάους καὶ τῆς νύχτας στὶς ἐπιστήμες ἀλλὰ συνάμα καὶ τὴν πηγὴ, τουλάχιστο τὸ προανάκρουσμα ἑνὸς κοντινοῦ μετασχηματισμοῦ καὶ ξαναγεννημοῦ των, ὕστερα ἀπὸ τὸ σκοτάδι, τὴ σύγχυση καὶ τὴ στείριότητα ὅπου τὶς ἔρριξε ἓνας παρεξηγημένος ζῆλος.

Εἶναι δηλαδὴ ματαιοπονία νὰ προσποιῆται κανένας ἀδιαφορία ὡς πρὸς τέτοιες ζητήσεις πὸν τὸ ἀντικείμενό τους δὲν μπορεῖ νὰ ἀφήνῃ ἀδιάφορῃ τὴν ἀνθρώπινη φύση. Ἐπειτα ὅσο καὶ ἂν οἱ δῆθεν ἀδιάφοροὶ ἐννοοῦν νὰ μεταμφιέζονται ἀλλάζοντας τὴ γλώσσα τῆς *Σχολῆς* καὶ δίνοντάς της τόνο δημώδη, οἱ ἴδιοι ξαναπέφτουν ἀναπότρεπτα σὲ μεταφυσικοὺς ἰσχυρισμοὺς παρ' ὅλη τὴν ὑποκριτικὴ περιφρόνηση πὸν τοὺς ἔδειχναν. Ὡστόσο ἢ ἀδιαφορία αὐτὴ, καθὼς ἐκδηλώνεται μέσα ἀκριβῶς στὴν ἀνθηση ὅλων τῶν ἐπιστημῶν καὶ θίγει μάλιστα ἐκείνη τὴν ἐπιστήμη¹, πὸν τὶς γνώ-

1. Ὁ Ἄγγλος μεταφραστὴς *Norman Kemp Smith* μεταφράζει «ἐκεῖνες τὶς ἐπιστήμες», γιατί φαίνεται νὰ στηρίζεται σ' ἐκεῖνο τὸ

- (A XI) σεις της θὰ τις περιφρονοῦσε κανένας πολὺ λιγότερο ἀπὸ κάθε ἄλλης, ἂν μποροῦσε νὰ τις κατακτήσῃ, εἶναι ἓνα φαινόμενο πὸν ἀξίζει προσοχὴ καὶ στοχασμὸ. Αὐτὴ εἶναι πρόδηλα τὸ ἀποτέλεσμα ὄχι τῆς ἐλαφρόνοιας ἀλλὰ τῆς ὄριμης κριτικῆς δυνάμεως* ἐνὸς αἰῶνα πὸν δὲ βανακαλίζεται πιά μὲ φαινομενικὴ γνώση. Ἀκόμα εἶναι μιὰ ἔντονη παρακίνηση στὸ λόγο νὰ ἀναλάβῃ ξανά τὸ πιὸ ἐπίπονο ἔργο του, δηλαδὴ τὴν αὐτογνωσία, καὶ νὰ ἐγκαταστήσῃ ἓνα δικαστήριον πὸν νὰ τοῦ ἐξασφαλίζῃ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά τὶς νόμιμες διεκδικήσεις του, ἀλλὰ καὶ νὰ μπορῇ ἀντίθετα νὰ ἀποκρούῃ κάθε ἀβάσιμη ἀξίωσή του ὄχι μὲ δυναμικὲς ἐτυμηγορίες, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ νόμους αἰώνιους καὶ ἀκίνητους — καὶ αὐτὸ τὸ δικαστήριον δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ αὐτούσια ἢ Κριτικὴ τοῦ καθαρῶ ἰσχυροῦ.

* Ἀκούει κανένας ἐδῶ κι ἐκεῖ παράπονα γιὰ τὸ ρηχὸ τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι τῆς ἐποχῆς μας καὶ τὴν παρακμὴ τῆς ἀσθητικῆς ἐπιστήμης. Ἀλλὰ δὲ βλέπω νὰ εἶναι στὸ ἐλάχιστο ἀξίες αὐτῆς τῆς μορφῆς ἐπιστήμης πὸν ἔχουν στερεὰ θεμελιωθῇ, ὅπως τὰ Μαθηματικά, ἢ Φυσικὴ κλπ., ἀντίθετα μᾶλλον νὰ διατηροῦν τὴν παλιά τους φήμη τῆς ἀσθηρότητας καὶ μάλιστα νὰ τὴν ξεπερνοῦν στὰ τελευταῖα χρόνια. Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς πνεῦμα θὰ ἐκδηλωνόταν ἐνεργὸ καὶ σὲ ἄλλα εἶδη γνώσεως, ἂν πρῶτα πρῶτα δειχνόταν μέριμνα γιὰ νὰ μπῆ τάξη στὶς ἀρχές τους. Ὅσο αὐτὴ λείπει, ἢ ἀδιαφορία καὶ ἢ ἀμφιβολία καὶ τελικὰ ἢ ἀσθητικὴ κριτικὴ ἀποτελοῦν μᾶλλον τεκμήρια ἀσθητοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι. Ἡ ἐποχὴ μας εἶναι ἢ καθαυτὸ ἐποχὴ τῆς κριτικῆς, στὴν ὁποία πρέπει νὰ ὑποβάλλονται τὰ πάντα. Ἡ Ἐρησκεία προβάλλοντας τὴν ἀγιότητα της καὶ ἢ νομοθεσία τῆ μεγαλειότητά της ζητοῦν συνήθως νὰ τῆς ξεφύγουν. Μὲ αὐτὸ ὅμως προκαλοῦν δικαιολογημένη ὑποψία ἐναντίον τους καὶ δὲν μποροῦν νὰ διεκδικοῦν τὸν ἀνεπὶκροτο σεβασμὸ πὸν ὁ λόγος προσφέρει μόνο σὲ ὅ,τι μπόρεσε νὰ ἀντέξῃ στὸν ἐλεύθερον καὶ δημόσιον ἔλεγχόν του.

γερμανικὸ κείμενον πὸν ἔχει diejenigen (σ. 7, R. Schmidt), ἐνῶ ἢ ἐκδοσὴ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου καὶ τοῦ Cassirer ἔχουν τὴ σωστή, κατὰ τὴ γνώμη μας, γραφὴ diejenige = ἐκεῖνη. Αὐτὴν ἀκολουθοῦν καὶ οἱ Γάλλοι μεταφραστὲς Tremesaygues — Pacaud.

Μὲ τὸν τίτλον ὅμως αὐτὸ δὲν ἐννοῶ μιὰ κριτικὴ τῶν βιβλίων καὶ τῶν συστημάτων, ἀλλὰ τὴν κριτικὴ τῆς νοητικῆς δυνάμεως γενικά, ἀναφορικὰ πρὸς ὅλες τὶς γνώσεις, πρὸς τὶς ὁποῖες εἶναι δυνατὸ νὰ τεῖνῃ [ἢ δύναμις] αὐτὴ¹ ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε εἶδος ἐμπειρίας, ἄρα τὴν κρίση καὶ ἀπόφανση ὡς πρὸς τὴ δυνατότητα ἢ μὴ δυνατότητα μιᾶς Μεταφυσικῆς γενικά, ὅπως καὶ τὸν καθορισμὸ τόσο τῶν πηγῶν ὅσο καὶ τῆς ἐκτάσεως καὶ τῶν ὁρίων τῆς [Μεταφυσικῆς]: καὶ ὅλα αὐτὰ βέβαια βάσει ἀρχῶν².

Τὸ δρόμον λοιπὸν αὐτόν, τὸ μοναδικὸ πὸν εἶχε μείνει ἐλεύθερος, τὸν ἀκολούθησα καὶ κολακεύομαι νὰ πιστεύω ὅτι μ' αὐτόν πέτυχα νὰ παραμερίσω ὅλες τὶς πλάνες, πὸν εἶχαν ὡς τώρα ὀδηγήσει τὸν λόγο σὲ αὐτοδιχασμὸ. Δὲ λοξοδρομήσα γιὰ νὰ ἀποφύγω τὰ ἐρωτήματά του μὲ τὴ δικαιολογία τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπινου λόγου· ἀντίθετα τὰ ἐξειδίκευσα [καθόρισα] πλήρως σύμφωνα μὲ ἀρχές καὶ, ἀφοῦ ἀνεκάλυψα τὸ ἀκριβὲς σημεῖο τῆς αὐτοπαρεξηγήσεως τοῦ λόγου, τὰ ἔλυσα δίνοντας σ' αὐτόν πλήρη ἰκανοποίησιν. Δὲν ἔδωσα βέβαια τὴν ἀπάντησιν πὸν θὰ μποροῦσε νὰ περιμένῃ ἢ ἐξαλλῇ γνωστικὴ περιέργεια τῶν δογματικῶν, γιὰτὶ αὐτὴ δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ἰκανοποιηθῇ διαφορητικὰ παρὰ μονάχα μὲ μαγικὰ τεχνάσματα, στὰ ὁποῖα ἐγὼ δὲν εἶμαι ἐμπειρος. Ἀλλωστε δὲν ἀπέβλεπε σ' αὐτόν τὸ στόχον ὁ φυσικὸς προορισμὸς τοῦ λόγου μας: τὸ καθῆκον τῆς φιλοσοφίας ἦταν νὰ διαλύσῃ τὴν αὐταπάτην πὸν προῆλθε ἀπὸ παρεξήγησιν, ἔστω καὶ ἂν αὐτὸ ἐπρόκειτο νὰ στοιχίσῃ τὸ χαμὸ μιᾶς πολυτίμητης καὶ ἀγαπημένης χίμαιρας. Στὴν ἀπασχόλησιν αὐτὴ ἢ μεγάλη μου ἔγνοια ἦταν ἢ διεξοδικὴ διαπραγματεύσιν καὶ δὲ διστάζω νὰ πῶ ὅτι δὲν ὑπάρχει οὐτ' ἓνα μεταφυσικὸ πρόβλημα πὸν νὰ μὴ βρίσκῃ ἢ δῶ τὸ κλειδὸ τῆς λύσεώς του. Πραγματικὰ ὁ καθαρὸς λόγος ἀποτελεῖ μιὰ

1. Κατὰ τὴ γραφὴ τοῦ Adickes: es (= αὐτό), δηλ. das Vernunftvermögen = ἢ νοητικὴ δύναμις καὶ ὄχι ἢ κριτικὴ τῆς νοητικῆς δυνάμεως (= sie) σύμφωνα μὲ τὴν ἐκδοσὴ R. Schmidt.

2. Aus Prinzipien = ἐξ ἀρχῶν, ex principiis. Βλ. Α 300.

τόσο τέλεια ένότητα, ώστε αν ή αρχή του δέν έπαρκοῦσε για τή λύση ἔστω και ένός από όλα αυτά τὰ προβλήματα που του επιβάλλονται από τήν ἴδια του τή φύση, θα μπορούσε κανένας να τήν απορρίψει όπωςσδήποτε, γιατί τότε αυτή [ή αρχή] δέ θα μπορούσε να εφαρμοστῆ και σε κανένα από τὰ ἄλλα προβλήματα με πλήρη εμπιστοσύνη.

(A XIV) Νομίζω πως μιλώντας ἔτσι διακρίνω στο πρόσωπο του αναγνώστη να διαγράφεται μιὰ δυσφορία ανάμικτη με περιφρόνηση, που, καθώς φαίνεται, προκαλούν αυτές οί τόσο ἄλαζονικές και ελάχιστα μετριόφρονες απαιτήσεις, και όμως αυτές είναι ασύγκριτα πιό μετριοπαθεῖς από εκείνες του συντάκτη του πιό κοινού προγράμματος που κολακεύεται λ.χ. να πιστεύη ότι απέδειξε τήν ἄπλη φύση τῆς ψυχῆς ή τήν αναγκαιότητα μιᾶς πρώτης χρονικῆς ἀρχῆς του κοσμικοῦ σύμπαντος. Γιατί αυτός [ὁ συντάκτης] ἐπαγγέλλεται ότι θα διευρύνη τήν ἀνθρώπινη γνώση πέρα από όλα τὰ ὄρια τῆς δυνατῆς ἐμπειρίας, πράγμα που ἐγώ ὁμολογῶ πως υπερβαίνει ὀλοκληρωτικά τή δύναμή μου· ἀντί όλων αυτῶν ἐγώ ἀσχολοῦμαι ἀποκλειστικά με τὸ λόγο τὸν ἴδιο και με τὸν καθαρὸ λογισμό του και δέν ἔχω ἀνάγκη να πάω μακριά για να ἀποκτήσω σαφή γνώση του, γιατί τὸν βρίσκω μέσα μου και γιατί ή κοινή λογική με διδάσκει πως μπορεί κανένας να καταγράψει ἕνα πρὸς ἕνα με τρόπο ἄπλο και συστηματικὸ τὰ ἄπλά ἐνεργήματά του. "Ὅλο τὸ ζήτημα εἶναι να μάθω τί μπορῶ να ἐλπίζω ότι θα πετύχω με αυτόν, ἐν τύχη και μου ἀφαιρεθῆ κάθε ὑλικὸ και κάθε συμπαραόσταση από μέρους τῆς ἐμπειρίας.

Αὐτὰ ὡς πρὸς τή ζητούμενη πληρότητα στην ἐπιδίωξη καθενὸς σκοποῦ χωριστὰ και ὡς πρὸς τή διεξοδικότητα στην ἐπιδίωξη ὅλων τῶν σκοπῶν μαζί, που τήν πραγματοποίησή τους μιᾶς ὑπαγορεύει ὄχι μιὰ ὅποιαδήποτε πρόθεση, ἄλλα ή ἴδια ή φύση τῆς γνώσεως, που ἀποτελεῖ τήν ὅλη τῆς κριτικῆς μας ἔρευνας.

(A XV) Ὑπάρχουν ἀκόμα δύο σημεῖα ἀναφερόμενα στή μορφή

τῆς ἔρευνας αὐτῆς, ή βεβαιότητα και ή σαφήνεια, που πρέπει να τεθοῦν δικαιωματικά ὡς οὐσιώδη αἰτήματα στο συγγραφέα, που ἀποτολμᾷ ἕνα τόσο ὀλισθηρὸ ἐγγείρημα.

Ὡς πρὸς τή βεβαιότητα, να ποιά εἶναι ή δικαστική ἀπόφαση που ἀπάγγειλα ὁ ἴδιος στον ἑαυτό μου: ότι στο εἶδος αυτῶν τῶν θεωρήσεων δέν ἐπιτρέπεται με κανένα τρόπο τὸ νομίζειν¹ και ἐδῶ τὸ καθετὶ που και μόνο δείχνει να μοιάζει με ὑπόθεση ἀποτελεῖ ἐμπόρευμα ἀπαγορευμένο, που δέν ἐπιτρέπεται να πουλιέται οὔτε και στην πιό εὐτελή τιμή, μα που πρέπει να κατᾶσχεται μόλις ἀποκαλυφθῆ. Γιατί κάθε γνώση που πρόκειται να ἐδραιωθῆ ἐκ τῶν προτέρων² διαδηλώνει μόνη της ότι θέλει να θεωρητῆ ὡς ἀπόλυτα ἀναγκαία· πολὺ περισσότερο [τὸ διαδηλώνει] κάθε καθορισμὸς ὄλων τῶν καθαρῶν a priori γνώσεων, που πρόκειται να ἀποτελέσει τὸ γνώμονα και συνεπῶς τὸ πρότυπο κάθε ἀποδεικτικῆς (φιλοσοφικῆς) βεβαιότητας. "Αν βέβαια, ὡς πρὸς τὸ σημεῖο τοῦτο, πέτυχα αὐτὸ που ἀνέλαβα να πραγματοποιήσω, τὸ ἀφήνω ὀλότελα στην κρίση του ἀναγνώστη, γιατί στο συγγραφέα δέν ἀρμόζει τίποτε ἄλλο παρὰ να ἐκθέτη λόγους και ὄχι να ἐκφέρη κρίση για τήν ἐντύπωση που προκαλοῦν [οἱ λόγοι] στους δικαστές του. Ἀλλὰ για να μὴν τύχη και προκαλέσει κάτι, ἔστω και ἀθῶα, τὸ ἀδυνάτισμα τῶν ἐπιχειρημάτων του, ἄς τοῦ ἐπιτραπῆ [τοῦ συγγραφέα] να ἐπισημάνη ὁ ἴδιος τὰ μέρη ἐκεῖνα που θα μπορούσαν να δώσουν ἀφορμὴ σε κάποια δυσπιστία, ἂν και ἀναφέρονται μονάχα στο δευτερεύοντα σκοπὸ [τοῦ ἔργου], για να προλάβη ἔγκαιρα τήν ἐπίδραση που θα μπορούσε να ἀσκῆσει στο σημεῖο αὐτὸ ὁ παραμικρὸς ἐνδοιασμὸς του ἀναγνώστη στην κρίση του ὡς πρὸς τὸν κύριο σκοπὸ τοῦ ἔργου.

(A XVI)

1. Zu meinen (= τὸ δοκεῖν, ή ὑποκειμενική γνώμη).

2. Τοὺς λατινικούς ὄρους a priori (=ἐκ τῶν προτέρων) και a posteriori (=ἐκ τῶν ὑστέρων) θα χρησιμοποιοῦμε στο ἐξῆς ἀμετάφραστους.

Δὲ γνωρίζω μελέτες πὸν νὰ εἶναι πιὸ σημαντικὲς γιὰ τὴ διερεύνηση τῆς δυνάμεως πὸν ὀνομάζουμε διάνοια-νόηση¹ καὶ συνάμα γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν κανόνων καὶ τῶν ὁρίων τῆς χρήσεώς της ἀπὸ αὐτὲς πὸν ἔκαμα στὸ δευτέρου κεφάλαιο τῆς Ὑπερβατικῆς Ἀναλυτικῆς μὲ τὸν τίτλο Π α ρ α γ ω γ ῆ τ ὠ ν κ α θ α ρ ῶ ν ἔ ν ν ο ι ὠ ν τ ῆ ς ν ο ῆ σ ε ω ς. Εἶναι αὐτὲς πὸν μοῦ στοίχισαν καὶ τὸν περισσότερο μῶχθο, πὸν ἐλπίζω νὰ μὴν πῆγε χαμένος. Ἡ μελέτη αὐτὴ ὁμῶς, πὸν προχωρεῖ σὲ βάθος, περιλαμβάνει δύο μέρη. Τὸ ἓνα ἀναφέρεται στὰ ἀντικείμενα τῆς καθαρῆς νοήσεως καὶ ἀποβλέπει στὸ νὰ ἐκθέσῃ τὸ ἀντικειμενικὸ κῶρος τῶν a priori ἔννοιῶν της καὶ νὰ τίς κἀνῃ κατανοητὲς· γι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ ἐντάσσεται οὐσιαστικὰ στὸ πλαίσιο τῶν σκοπῶν μου. Τὸ ἄλλο ἐπιδιώκει νὰ μελετήσῃ τὴν καθαρὴν νόηση αὐτὴ καθαυτὴ ὡς πρὸς τὴν

(A XVII) δυνατότητα καὶ τίς γνωστικὲς δυνάμεις στὶς ὁποῖες στηρίζεται, ἄρα ἀπὸ σκοπιὰ ὑποκειμενικῆ.. Ἡ ἔρευνα αὐτὴ ἔχει μεγάλη σημασία γιὰ τὸν κύριον σκοπὸ τοῦ ἔργου μου καὶ ὁμῶς δὲν ὑπάγεται οὐσιαστικὰ σ' αὐτὸν [τὸν κύριον σκοπὸ]· γιὰ τὸ κύριον πρόβλημα παραμένει τοῦτο: τί καὶ πόσο μποροῦν ἡ διάνοια-νόηση καὶ ὁ λόγος νὰ γνωρίσουν ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε εἶδος ἐμπειρίας καὶ ὄχι: πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ ὁ ὕ ν α μ η τ ο ὦ ν ο ε ἶ ν καθαυτὴ. Ἐπειδὴ τὸ τελευταῖον ἀποτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο ἀνίχνευση τῆς αἰτίας ἑνὸς δεδομένου αἰτιατοῦ καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι σὰ νὰ ἔχη κάποιον ὑποθετικὸ χαρακτήρα (παρ' ὄλο πὸν τὸ πρᾶγμα εἶναι διαφορετικόν, ὅπως θὰ δείξω σὲ ἄλλη ἐνκαιρία), γι' αὐτὸ φαίνεται σὰ νὰ εἶναι ἐδῶ ὁ τόπος, ὅπου μοῦ ἐπιτρέπεται νὰ κάμνω χρῆση τοῦ ν ο μ ῖ ζ ε ι ν, ἀλλὰ ὅπου καὶ ὁ ἀναγνώστης πρέπει νὰ εἶναι ἐλεύθερος νὰ ν ο μ ῖ ζ η διαφορετικὰ. Ἀναφορικὰ πρὸς αὐτὸ πρέπει

1. Verstand, δηλ. δὴναμη τῶν ἐννοιῶν - κατηγοριῶν καὶ τῶν κανόνων, πὸν μαζὶ μὲ τὴν αἴσθησιν (Sinnlichkeit) μᾶς δίνουν τὴ γνώση τῆς φυσικῆς πραγματικότητος, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ λόγο (Vernunft) στὴ στενὴ του σημασία. Βλ. σ. 25, σημ. 2. Πρβλ. καὶ σ. 99, σημ. 1.

νὰ κάμω στὸν ἀναγνώστη τὴν ἀκόλουθη προληπτικὴ ὑπόμνηση: σὲ περίπτωσιν πὸν ἡ ὑποκειμενικὴ μου παραγωγή δὲν τοῦ δημιουργεῖ τὴν πλήρη βεβαιότητα πὸν ἀναμένω, δὲν παύει ἡ ἀντικειμενικὴ παραγωγή, πὸν ἀποτελεῖ καὶ τὸν κύριον σκοπὸ τῶν ἐρευνῶν μου, νὰ διατηρῆ ὅλη τὴν ἰσχὺ της. Αὐτὸ θὰ μποροῦσε νὰ διαπιστωθῆ ἀρκετὰ ἀπὸ ὅσα λέγονται στὶς σελίδες 92-93¹.

Τέλος ὡς πρὸς τὴ σαφήνεια ὁ ἀναγνώστης ἔχει δικαίωμα νὰ ἀπαιτήσῃ πρῶτα τὴ συλλογιστικὴ (λογικὴ²) σαφήνεια, πὸν προκύπτει ἀπὸ ἔννοιες, καὶ ὕστερα μιὰ ἐνορατικὴ (αἰσθητικὴ³) σαφήνεια (A XVIII) πὸν προκύπτει ἀπὸ ἐποπτεῖες, δηλ. ἀπὸ παραδείγματα ἢ διασαφήσεις μὲ συγκεκριμένους περιπτώσεις. Γιὰ τὸ πρῶτον αἴτημα ἔχω φροντίσει ἀρκετὰ. Αὐτὸ ἄλλωστε ἀφοροῦσε τὴν οὐσίαν τοῦ προγράμματός μου· ἀλλὰ αὐτὸ ἦταν καὶ ἡ συμπτωματικὴ αἰτία πὸν δὲν μπόρεσα νὰ ἱκανοποιήσω τὸ δεύτερον, τὸ ὄχι βέβαια τόσο ἀδυστηρὸν, ἀλλὰ πάντως νόμιμον αἴτημα. Σὲ ὅλη τὴν πορεία τῆς ἐργασίας μου δὲν μποροῦσα νὰ καταλήξω σὲ ἀπόφασιν ὡς πρὸς τὸν τρόπο πὸν πρέπει νὰ τὸ ἀντιμετωπίσω. Τὶς διασαφήσεις καὶ τὰ παραδείγματα τὰ θεωροῦσα πάντα ἀναγκαῖα καὶ αὐτὰ εἰσέφεραι πραγματικὰ στὸ πρῶτον σχεδίασμα τῆς ἐργασίας μου στὸν οἰκεῖον τόπον. Ἀλλὰ γρήγορα κατάλαβα τὸ μέγεθος τοῦ ἐγχειρήματός μου καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀντικειμένων, μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε νὰ ἀσχοληθῶ, καὶ διαπιστώνοντας ὅτι αὐτὰ καὶ μόνο [τὰ ἀντικείμενα] ἐκτιθέμενα κατὰ τρόπο στεγνὸ καὶ καθαρὰ σχολαστικὸ θὰ ἔδιναν ἀρκετὰ μεγάλη ἔκτασιν στὸ ἔργο, ἔκριναι ἀσύμφορον νὰ τὸ ἐξογκώσω ἀκόμα περισσότερον μὲ παραδείγματα καὶ διασαφήσεις, πὸν εἶναι ἀναγκαῖα μόνον

1. Οἱ ἀριθμοὶ σελίδας ἀναφέρονται στὴν πρώτη ἐκδοσιν (A)· τὸ σχετικὸ χωρίον εἶναι: «Ἡ μετάβασις στὴν ὑπερβατικὴ παραγωγή τῶν κατηγοριῶν». A 92 - A 93.

2. Logische.

3. Ästhetische = κατ' αἴσθησιν.

νον από άποψη εκλαϊκευτική, αφού μάλιστα ή εργασία αυτή δε θα μπορούσε να είναι κατάλληλη για λαϊκή χρήση και αφού οί καθαντό γνώστες τής επιστήμης δε χρειάζονται τέτοια βοήθεια, πού πάντα βέβαια είναι εϋπρόσδεκτη, αλλά πού εδω θα μπορούσε μάλιστα να είναι κάπως ασύμφωνη προς τόν σκοπό του έργου. Ο άβάς *Terrasson* λέγει

(A XIX) βέβαια: αν μετρήση κανένας τήν έκταση ενός βιβλίου όχι σύμφωνα με τόν αριθμό τών σελίδων αλλά σύμφωνα με τόν χρόνο πού χρειάζεται για να τó κατανοήση, τότε θα μπορούσε να πη για κάμποσα βιβλία ότι θα ήσαν πολυ πιδό σύντομα, αν δέν ήσαν [κιόλας] τόσο σύντομα. Όμως από μιαν άλλη πλευρά, όταν αποβλέπη κανένας στο να κάμη καταληπτό ένα πολυ έκτεταμένο σύνολο καθαρά θεωρητικής γνώσεως, πού ώστόσο κρατιέται σε συνοχή από μιαν ενιαία αρχή, τότε θα μπορούσε εξίσου με τó δικιο του να πη: πολλά βιβλία θα ήσαν πολυ πιδό σαφή, αν δέν ήθελαν να είναι τόσο σαφή. Γιατί τά βοηθητικά μέσα πού χρησιμοποιούνται για τή σαφήνεια μπορεί βέβαια να λείπουν¹ στα μέρη αλλά συχνά περισπούν τήν προσοχή ως προς τó όλον, καθώς δέν επιτρέπουν στον αναγνώστη να αποκτήση γρήγορα τήν έποπτεία του όλου και συγκαλύπτουν ή καθιστούν άγνωριστη με τά ζωηρά χρώματά τους τήν άρθρωση ή τή δομή τών μελών του συστήματος, πράγματα τόσο απαραίτητα για τήν εκτίμηση τής ενότητας και τής στερεότητάς του.

Νομίζω πως τó να ένωση ó αναγνώστης τις προσπάθειές του με τις προσπάθειες του συγγραφέα, τούτο μπορεί να αποτελέση γι' αυτόν [τόν αναγνώστη] όχι μικρό θέλημα, όταν πρόθεση του συγγραφέα είναι να φέρη σε πέρας άκέρια αλλά και πάγια ένα τόσο μεγάλο και σημαντικό έργο σύμφωνα με

(A XX) τó προδιαγραμμένο σχέδιο. Η Μεταφυσική λοιπόν, σύμφωνα με τó έννοιολογικό περιεχόμενο πού θα τής δώσουμε εδω,

1. Rosenkranz: helfen (= βοηθούν).

είναι ή μόνη από όλες τις επιστήμες πού μπορεί να επαγγέλ-
 λεται μιá τέτοια τελείωση και μάλιστα σε βραχόν χρόνο και
 με λίγες αλλά συνενωμένες προσπάθειες, έτσι ώστε να μην
 απομείνη τίποτε άλλο για τούς απογόνους παρὰ να διευθετή-
 σουν τó όλο με τρόπο διδακτικό σύμφωνα με τις δικές
 της άποψεις, χωρίς και να μπορούν να αύξησουν στο παραμι-
 κρό τó περιεχόμενο. Γιατί [ή Μεταφυσική] δέν είναι τίποτε
 άλλο παρὰ ή άπογραφή όλων τών γνώσεων πού κατέχου-
 με μέσω του καθαρού λόγου, ταξινομημένων συστημα-
 τικά. Έδω δέν μπορεί να μάς ξεφύγη τίποτε, γιατί ό,τι ó
 λόγος γεννά έντελώς από μέσα του δέν μπορεί να μείνη κρυμ-
 μένο, αλλά αυτόματα ό ίδιος ó λόγος τó φέρνει σε φως από
 τή στιγμή πού έχει κανένας ανακαλύψει τήν κοινή του αρχή
 [του δημιουργήματος του λόγου]. Η τέλεια ένότητα τών
 γνώσεων αυτού του είδους, πού απορρέουν μάλιστα από έν-
 τελώς καθαρές έννοιες, χωρίς να μπορη κάτι τó εμπειρικό
 ή έστω μιá μερική έποπτεία, πού θα οδηγούσε σε μιá
 όρισμένη έμπειρία, να άσκήση επάνω τους κάποια επίδραση
 με σκοπό τή διεύρυνση ή τήν αύξησή τους, αυτή [ή τέλεια
 ένότητα] καθιστά¹ τήν απόλυτη όλότητα όχι μόνο έφικτή
 αλλά και άναγκαία. *Tecum habita et noris, quam sit
 tibi curta suppellex*². *Persius*³.

Ένα τέτοιο σύστημα του καθαρού (θεωρητικού) λό- (A XXI)
 γου έλπίζω να δώσω ό ίδιος με τόν τίτλο *Μεταφυσική
 τής φύσεως*⁴, πού δέν θα έχη ούτε τή μισή έκταση,
 ώστόσο θα είναι ασύγκριτα πιό πλούσιο σε περιεχόμενο απ'
 ό,τι αυτή εδω ή Κριτική, πού ήταν πρώτα πρώτα άναγκα-

1. Σύμφωνα με τή γραφή του Hartenstein: macht (=καθιστά) αντί machen (= καθιστούν, υποκ. οί γνώσεις).

2. Ο Valentiner μεταφράζει: «Ρίξε μιá ματιά γύρω στο σπιτικό σου και θα δής πόσο άπλό είναι τó νοικοκυριό σου».

3. A. Persii Flacci, Satura. Ed. Nino Scivoletto. Bibl. di Studi Superiori. Vol. XXXVI. Firenze 1961, Satura IV, στίχ. 52.

4. Έργο του Kant με τέτοιο τίτλο δέν είδε ποτέ τó φως τής δημοσίτητας.

σμένη να εκθέσει τις πηγές και τους όρους της δυνατότητάς της [της Μεταφυσικής] και να καθαρίσει και να εξομαλύνει ένα έδαφος γεμάτο από ἀγκάθια. Έδώ [στην Κριτική] περιμένω από τον αναγνώστη να έχει την υπομονή και την αμεροληψία ενός δικαστή, εκεί όμως [στο Σύστημα] την προθυμία¹ και την συμπάρασταση ενός συμβοηθοῦ· γιατί με όση πληρότητα και αν εκτίθενται στην Κριτική όλες οι ἀρχές πού χρησιμεύουν ως βάση στο Σύστημα, ωστόσο ή πλατιά ανάπτυξη του συστήματος προσ απαιτεί να μην παραλειφθῆ καμιά από τις παράγωγες [δευτερεύουσες] έννοιες, πού δεν μπορεί κανείς να τις υπολογίσει περίπου a priori, αλλά πρέπει να τις ανιχνεύσει μία προς μία· ακόμα, επειδή εδώ ξαντλήθηκε ή όλη σύνοψη² των έννοιων, απαιτείται εξίσου να γίνη το ίδιο εκεί και από την άποψη της ἀναλύσεως³, πράγμα πού θα είναι εύκολο και μάλλον διασκέδαση παρά εργασία.

Έχω ακόμα να κάνω μόνο μερικές παρατηρήσεις ως προς την εκτύπωση. Επειδή σημειώθηκε κάποια καθυστέρηση στην έναρξή της, δεν μπόρεσα να ξαναδώ παρά μόνο τὰ μισά από τὰ τελευταία τυπογραφικά δοκίμια, όπου βέβαια συναντώ ακόμα μερικά λάθη, πού δεν αλλοιώνουν όμως το νόημα, εκτός από εκείνο της σελίδας 379, σειρά 4⁴ από κάτω, όπου πρέπει να διαβαστῆ spezifisch [ειδικά] παρά skeptisch [σκεπτικά]. Η αντίνομία του καθαρού λόγου από τὴ σελίδα 425 ως 461⁴ πήρε τὴ διάταξη πίνακα, έτσι ώστε ὅ,τι ἀνήκει στὴ θέση να βρίσκεται πάντα ἀριστερὰ και ὅ,τι ἀνήκει στὴν ἀντίθεση δεξιὰ, διάταξη πού υιοθέτησα γιὰ να μπορούσιν να συγκρίνονται καλύτερα μεταξύ τους πρόταση και ἀντιπρόταση.

1. Ο Cassirer έχει ἀντὶ Willfähigkeit (= βουλευτική ικανότητα) Willfähigkeit (= προθυμία), γραφή πού και ἐμεῖς θεωροῦμε πὸ ὀρθή.

2. Synthesis. Ἡ σύνθεση ἀναφέρεται στὴν «Κριτική».

3. Analysis. Ἡ ἀνάλυση ἀναφέρεται στο «Σύστημα».

4. Ἀρίθμηση τῆς πρώτης ἐκδόσεως.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ¹

(B VII)

Ἄν ἡ ἐπεξεργασία τῶν γνώσεων ἐκείνων πού ἀνήκουν στὴ δικαιοδοσία τοῦ λόγου² ἀκολουθῆ τὸν ἀσφαλῆ δρόμο μιᾶς ἐπιστήμης ἢ ὄχι, αὐτὸ μπορεῖ να κριθῆ πολὺ γρήγορα ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα. Ὄταν αὐτὴ, ὕστερα ἀπὸ πολλὲς προετοιμασίες και προπαρασκευές, [και] μόλις ἀρχίζει να φτάνη στο σκοπὸ της, περιέρχεται σὲ στασιμότητα ἢ ὅταν, γιὰ να τὸν φτάσει, πρέπει να ξαναγυρίσει κάθε τόσο πίσω και να ἀκολουθῆ ἕναν ἄλλο δρόμο· ὅταν ἐπίσης δεν εἶναι δυνατό να συντονίσουν κανένας τοὺς διάφορους συνεργάτες ὡς πρὸς τὴν ἐπιτυχία τοῦ κοινῶν σκοποῦ, τότε πρέπει να εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ἡ μελέτη αὐτὴ δεν ἔχει ἀκόμα μπῆ στο σίγουρο δρόμο τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ μένει στο στάδιο τῶν τυφλῶν ἀναζητήσεων· γι' αὐτὸ θα προσέφερε κανένας ὑπηρεσία στο λόγο, ἂν κατόρθωνε να ἀνακαλύψει τὸ δρόμο αὐτό, ἔστω και ἂν ἐπρόκειτο να ἐγκαταλειφθοῦν κάμποσα ἀπὸ ἐκεῖνα πού εἶχαν περιληφθῆ ἀστοχαστα στὸν ἀρχικὸ σκοπὸ και να θεωρηθοῦν χαμένος κόπος.

Ὅτι ἡ Λογικὴ εἶχε πορευτῆ ἀπὸ τὰ παλαιότατα (B VIII) χρόνια τὸν ἀσφαλῆ δρόμο, αὐτὸ καταφαίνεται ἀπὸ τοῦτο, ὅτι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀριστοτέλη δὲ χρειάστηκε να κάμει οὔτε ἕνα βῆμα πρὸς τὰ πίσω, εκτός ἂν θέλουμε να τῆς

1. Τοῦ 1787.

2. Vernunftgeschäfte (= στο ἔργο πού ἀσχεῖ ὁ λόγος).

ἀναγνωρίσουμε ὡς προόδους τὴν ἀποβολὴ μερικῶν ἀχρηστων λεπτολογιῶν ἢ τὴ σαφέστερη διατύπωση τοῦ ἐκτιθέμενου θέματος, πράγμα ὅμως ποὺ ἀναφέρεται περισσότερο στὴν κομψότητα παρὰ στὴ βεβαιότητα τῆς ἐπιστήμης. Τὸ περίεργο ἀκόμα σ' αὐτὴν εἶναι ὅτι ἀκόμα καὶ ὡς σήμερα δὲν μπόρεσε νὰ προχωρήσῃ οὔτε ἓνα βῆμα περισσότερο, καὶ αὐτὸς εἶναι πιθανότατα ὁ λόγος ποὺ δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι ἐπιστήμη κλειστὴ καὶ τελειωμένη. Γιατί, ὅταν μερικοὶ νεώτεροι διανοήθηκαν νὰ τὴ διευρύνουν εἰσάγοντας σ' αὐτὴν πότε ψυχολογικὰ κεφάλαια γιὰ τὶς διάφορες γνωστικὲς δυνάμεις (τὴν φαντασία, τὴν εὐφροσύνη¹), πότε μετὰ φυσικὰ γιὰ τὴν πηγὴ τῆς γνώσεως ἢ τὰ διάφορα εἶδη βεβαιότητας κατὰ τὴ διαφορὰ τῶν ἀντικειμένων (γιὰ τὸν ἰδεαλισμό, τὸν σκεπτικισμό κλπ.), πότε ἀνθρωπολογικὰ γιὰ τὶς προκαταλήψεις (γιὰ τὶς αἰτίες καὶ τὰ μέσα θεραπείας τους), αὐτὸ δὲ μαρτυροῦσε τίποτε ἄλλο παρὰ ὅτι ἀγνοοῦσαν τὴν ἰδιαίτερη φύση αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης. Δὲν ἀποτελεῖ ἐμπλουτισμὸ ἀλλὰ παραμόρφωση τῶν ἐπιστημῶν, ὅταν ἀφήνῃ κανένας νὰ συγχέωνται τὰ ὄριά τους· τὰ ὄρια ὅμως τῆς Λογικῆς εἶναι προσδιορισμένα μὲ τόση ἀκρίβεια, ὥστε αὐτὴ νὰ ἀποτελῇ μὴν ἐπιστήμη ποὺ ἐκθέτει λεπτομερειακὰ καὶ ἀποδεικνύει αὐστηρὰ τοὺς τυπικοὺς κανόνες κάθε διανοήσεως (εἴτε αὐτὴ εἶναι ἐμπειρικὴ ἢ ἀπριόρι, εἴτε ἔχει τούτῃ τὴν πηγὴ ἢ ἐκεῖνο τὸ ἀντικείμενο, εἴτε συναντᾷ τυχαῖα ἢ φυσικὰ ἐμπόδια στὸ πνεῦμα μας).

Τὸ ὅτι ἡ Λογικὴ εἶχε τόση ἐπιτυχία εἶναι ἓνα πλεονέκτημα ποὺ τὸ ὀφείλει στὸν περιορισμένο χαρακτήρα τῆς, γιατί

1. Witz = εὐφροσύνη, πνεῦμα, ἀγχινοία (ingenium). Ὁ Kant τὴν καθορίζει στὴν Ἀνθρωπολογία του (I T. § 44) ὡς γνωστικὴ δυνάμη ποὺ προσεπινεῖ τὸ καθόλου σὲ κατιτὶ μερικὸ καὶ φέρνει σὲ σύζευξη ἑτερογενεῖς παραστάσεις. Ἀπὸ αἰσθητικὴ ἀποψη τὴν ἀνέλυσε λαμπρὰ ὁ Jean Paul (1763-1821) καὶ τὴ χαρακτήρισε ὡς σπῖθα ποὺ ὁμορφαίνει γιὰ μιὰ στιγμὴ τὴ ζωὴ, χωρὶς νὰ τὴ φωτίζει καὶ νὰ τὴ θερμαίνει, καὶ μάλιστα ὡς σύντηξη καὶ ἐπιτομὴ τοῦ πνεύματος (Vorschule der Ästhetik, σ. 472).

αὐτὸς τῆς δίνει τὸ δικαίωμα καὶ μάλιστα τὴν ὑποχρεώνει νὰ κάμνῃ ἀφαίρεση ἀπὸ ὅλα τὰ ἀντικείμενα τῆς γνώσεως καὶ τὶς διαφορὰς τους· ἔτσι στὴ Λογικὴ ἢ νόησιν¹ δὲν ἀσχολεῖται μὲ τίποτε ἄλλο παρὰ μονάχα μὲ τὸν ἑαυτὸν τῆς καὶ μὲ τὴ μορφή τῆς². Φυσικὰ γιὰ τὸ λόγο³ ἔπρεπε νὰ εἶναι πιὸ δύσκολο νὰ πορευτῆ τὸν ἀσφαλὴ δρόμο τῆς ἐπιστήμης, ἀφοῦ δὲν εἶχε νὰ κάμῃ μόνο μὲ τὸν ἑαυτὸν του ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ ἀντικείμενα· γι' αὐτὸ καὶ ἡ Λογικὴ ὡς προπαιδευτικὴ μάθηση ἀποτελεῖ μόνο τὰ προπύλαια τῶν ἐπιστημῶν· καὶ ὅταν γίνεται λόγος γιὰ γνώσεις, τότε βέβαια προϋποθέτει κανένας μιὰ Λογικὴ γιὰ νὰ τὶς κρίνῃ, ἀλλὰ ὁ πορισμὸς τῶν γνώσεων αὐτῶν πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ σὲ ὅ,τι καλοῦμε γνήσια καὶ ἀντικειμενικὰ ἐπιστήμες.

Ἐφόσον στὶς ἐπιστήμες πρέπει νὰ ὑπάρχῃ λόγος ὑποχρεωτικά, τότε πρέπει καὶ νὰ μπορῆ νὰ γνωσθῆ σ' αὐτὲς κάτι ἀπριόρι καὶ αὐτὴ ἢ γνώση νὰ μπορῆ νὰ ἀναφέρεται στὸ ἀντικείμενό τῆς κατὰ δύο τρόπους: εἴτε γιὰ νὰ προσδιορῶν μόνον τὸ ἀντικείμενο καὶ τὴν ἐννοιά του (ποὺ πρέπει νὰ εἶναι ἀπὸ ἄλλοῦ δεδομένο), εἴτε γιὰ νὰ τὸ πραγματοποιήσῃ. Ἡ πρώτη εἶναι θεωρητικὴ, ἢ ἄλλη πρακτικὴ γνώση τοῦ λόγου. Τὸ καθαρὸ μέρος καὶ τῶν δύο, ὅσο μικρὸ ἢ μεγάλο καὶ ἂν εἶναι τὸ περιεχόμενό του, δηλαδὴ ἐκεῖνο τὸ μέρος ὅπου ὁ λόγος προσδιορίζει ἐντελῶς ἀπριόρι τὸ ἀντικείμενό του, πρέπει πρῶτα νὰ ἀναπτυχθῆ χωριστὰ ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ προέρχεται ἀπὸ ἄλλες πηγές, γιὰ νὰ μὴν προκαλῆται καμιά μίξη· γιατί γνώρισμα χαρακτηριστικὸ τῆς κακῆς οἰκονομίας ἐνὸς σπιτιοῦ εἶναι, ὅταν κανένας ξοδεύῃ τυφλὰ αὐτὸ ποὺ ἐσοδεύει, χωρὶς νὰ μπορῆ, ὅταν αὐτὴ περιπέση σὲ στασιμότητα, νὰ διακρίνῃ ἔπειτα, ποιὸ ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα πρέπει νὰ σηκώσῃ τὴ δαπάνη καὶ σὲ ποιὸ μέρος πρέπει νὰ τὴν περιορίσῃ.

1. Verstand. Βλ. σ. 32, Σημ. 1.

2. Πρόκειται γιὰ τὴν καλούμενη Τυπικὴ Λογικὴ (Formale Logik).

3. Vernunft, ὁ λόγος στὴν εὐρύτερῃ του σημασίᾳ. Βλ. σ. 25, σημ. 2.

Τὰ Μαθηματικά καὶ ἡ Φυσικὴ εἶναι τὰ δύο εἶδη γνώσεων τοῦ θεωρητικοῦ λόγου ποὺ οφείλουν νὰ προσδιορίζουν *a priori* τὸ ἀντικείμενό τους, τὸ πρῶτο ἐντελῶς καθαρά, τὸ δεύτερο τουλάχιστον ἐν μέρει καθαρά ἀλλὰ καὶ ἀνάλογα μὲ τὸ μέτρο ποὺ δίνουν ἄλλες γνωστικὲς πηγὲς ἐκτὸς ἀπὸ τὸ λόγο.

(B XI) Τὰ Μαθηματικά ἀπὸ τὰ πιὸ πρόϊμα χρόνια, ὅπου φτάνει ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπινου λόγου, ἀκολούθησαν, στὸν ἀξιοθαύμαστο λαὸ τῶν Ἑλλήνων, τὸν ἀσφαλὴ δρόμο μιᾶς ἐπιστήμης. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ πιστέψῃ κανένας ὅτι τοὺς ἦταν τόσο εὐκόλο ὅσο στὴ Λογικὴ, ὅπου ὁ λόγος ἔχει νὰ κάμῃ μόνον μὲ τὸν ἑαυτό του, νὰ βροῦν τὸ βασιλικὸ αὐτὸ δρόμον ἢ καλύτερα νὰ τὸν χαράξουν μόνονα τους· μᾶλλον πιστεύω ὅτι τὰ Μαθηματικά ἔμειναν γιὰ πολὺν καιρὸ (κυρίως στοὺς Αἰγυπτίους) στὸ στάδιο τῶν ψηλαφημάτων καὶ ὅτι ἡ ἀλλαγὴ ποὺ ἀκολούθησε πρέπει νὰ ἀποδοθῇ σὲ μιὰ ἐπαναστάση, ποὺ τὴν ἔφερε ἡ εὐτυχισμένη ἐπίνοια ἑνὸς μόνου ἀνθρώπου στὴ διάρκειά μιᾶς δοκιμῆς· ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα δὲν ἦταν πιὰ δυνατὸ νὰ ἀστοχήσῃ κανένας στὸ δρόμον ποὺ ἔπρεπε νὰ πάρῃ· ἔτσι ἀνοίχτηκε καὶ χαράχτηκε μιὰ γιὰ πάντα καὶ σὲ ἄπειρα μάκρῃ ὁ ἀσφαλὴς δρόμος μιᾶς ἐπιστήμης. Ἡ ἱστορία τῆς πνευματικῆς αὐτῆς ἐπαναστάσεως, ποὺ ἦταν πιὸ σημαντικὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ δρόμου πρὸς τὸ ὄνομαστο ἀκρωτήρι [τῆς καλῆς Ἑλπίδας] καὶ τοῦ τυχεροῦ θνητοῦ ποὺ τὴν ἐπετέλεσε, δὲ μᾶς διασώθηκε. Ὡστόσο ἡ παράδοση, ποὺ μᾶς διασώζει ὁ Διογένης Λαέρτιος¹, ὀνομάζοντας τὸν πιθανὸ

1. Ὁ Kant ἐννοεῖ ἀσφαλῶς τὸ ἀκόλουθο χωρὶς τοῦ Διογένη Λαέρτιου (Diogenes Laertii, Vitae Philosophorum (L o n g) I, 24): «Παρά τε Αἰγυπτίων γεωμετρῶν μαθόντα [Θαλῆν] φησὶ Παιμφίλη (F H G iii. 520) πρῶτον καταγράψαι κύκλου τὸ τρίγωνον ὀρθογώνιον, καὶ θῆσαι βουῖν». Ὡς πρὸς τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Θαλῆς ἀπέδειξε θεώρημα σχετικὸ μὲ τὸ ἰσοσκελὲς τρίγωνο, αὐτὴ δὲ βρῖσκεται στὸ Διογένη Λαέρτιο ἀλλὰ στὸν Πρὸκλο (410-485 μ.Χ.): «Τῷ μὲν οὖν Θαλῆ τῷ παλαιῷ πολλῶν

εὐρετῆ τῶν πιὸ μικρῶν στοιχείων γεωμετρικῶν ἀποδείξεων, αὐτῶν ποὺ κατὰ τὴν κρίση ὄλων δὲν ἔχουν ἀνάγκη ἀποδείξεως, μαρτυρεῖ ὅτι ἡ διατήρησις τῆς μνήμης τῆς ἀλλαγῆς αὐτῆς, ποὺ προκάλεσαν οἱ πρῶτες ἐνδείξεις τῆς ἀνακάλυψεως τοῦ νέου αὐτοῦ δρόμου, πρέπει νὰ θεωρήθῃ ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ ἀπὸ τοὺς Μαθηματικούς καὶ γι' αὐτὸ σώθηκε ἀπὸ τὴν λήθη. Στὸ νοῦ ἐκείνου ποὺ πρῶτος ἀπέδειξε τὸ ἰσόπλευρο τρίγωνο¹ (εἴτε λεγόταν Θαλῆς ἢ ὅποιος καὶ ἂν ἦταν) ἔλαμψε ἕνα φῶς· γιὰ τὴν βροῦσε ὅτι δὲ χρειαζόταν νὰ παρακολουθῇ βῆμα πρὸς βῆμα αὐτὸ ποὺ ἔβλεπε στὸ σχῆμα ἢ στὴν ψιλὴ ἐννοία τοῦ σχήματος κι ἔτσι νὰ ἀποτυπώσῃ τὸν τρόπον τινὰ ιδιότητές του, ἀλλὰ νὰ τὸ παραγάγῃ σύμφωνα μὲ τὴν *a priori* ἰδέα ποὺ ἐσχημάτισε ὁ ἴδιος γι' αὐτὸ καὶ τὴν παράστασις ποὺ τοῦ ἔδωσε μέσω ἐννοιῶν (ἐκ κατασκευῆς)· βροῦσε ἀκόμα ὅτι, γιὰ νὰ ἔχῃ βέβαιη *a priori* γνώση ἀπὸ κάτι, δὲν ἦταν ἀνάγκη νὰ προσθέτῃ στὸ πρᾶγμα τίποτε ἄλλο παρὰ αὐτὸ ποὺ συναγόταν ἀναγκαῖα ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ εἶχε θέσει ὁ ἴδιος ἐκεῖ μέσα σύμφωνα μὲ τὴν ἐννοία τοῦ πράγματος.

Ἡ Φυσικὴ ἀργοποίησε πολὺ ὥσπου νὰ βροῦ τὸν καθαντὸ δρόμον τῆς ἐπιστήμης· πραγματικὰ δὲν ἔχει περάσει ἀκόμα περισσότερο ἀπὸ ἐνάμισον αἰῶνας ἀπὸ τότε ποὺ ὁ λόγος τοῦ σοφοῦ Β α c ο, τοῦ κόμητα τοῦ Verulam, ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος προκαλοῦσε αὐτὴ τὴν ἀνακάλυψη [τοῦ δρόμου], καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὴν ἀναζωογονοῦσε, ἀφοῦ ἤδη τὸ πνεῦμα βρισκόταν στὰ

τε ἄλλων εὐρέσεως ἕνεκα καὶ τοῦδε τοῦ θεωρήματος χάρις. Λέγεται γὰρ δὴ πρῶτος ἐκεῖνος ἐπιστῆσαι καὶ εἰπεῖν, ὡς ἄρα παντὸς ἰσοσκελοῦς αἰ πρὸς τῇ βάσει γωνίαι ἴσαι εἰσίν, ἀρχαικώτερον δὲ τὰς ἴσας ὁμοίας προσειρηκέναι» (Proclus in Euclidem Commentaria (Friedlein) 250, 20). Πρβλ. Ε. Σ. Σ τ α μ ᾶ τ η, Ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν Μαθηματικῶν, Ἀθήναι 1976, σ. 168.

1. Βάσει ἑνὸς γράμματος τοῦ Kant πρὸς τὸν Schütz τῆς 25 Ἰουνίου 1787 [Kant's Gesammelte Schriften, Band X, σ. 489 (300)] τὸ ἰσόπλευρο («gleichseitigen») πρέπει νὰ διορθωθῇ σὲ gleichschenkelig (ἰσοσκελές), ὅπου καὶ σχετικὴ παραπομπή (Euclid. Elem. Lib. I, Prop. 5).

ἴχνη της — μιὰ ἀνακάλυψη πού, ὅπως ἡ προηγούμενη, δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆ ἄλλιῶς παρὰ μὲ μιὰ ἐπανάσταση τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, πού συντελέστηκε γρήγορα. Ἐδῶ θέλω νὰ κάμω λόγο γιὰ τὴ Φυσικὴ ἐπιστήμη, μόνο ἐφόσον αὐτὴ στηρίζεται σὲ ἐμπειρικὲς ἀρχές.

(B XII) Ὅταν ὁ Galilei ἄφηρε τὶς σφαῖρες του νὰ κυλοῦν πάνω σ' ἓνα ἐπικλινὲς ἐπίπεδο μὲ μιὰ ἐπιτάχυνση ὀφειλόμενη στὸ βάρος πού ἔδωσε σ' αὐτὲς ὁ ἴδιος ἢ ὅταν ὁ Torricelli ἔβαζε τὸν ἀέρα νὰ σηκώνη ἓνα βάρος πού τὸ σκέφτηκε ἀπὸ πρὶν νὰ εἶναι ἴσο πρὸς τὸ βάρος μιᾶς στήλης ὕδατος γνωστῆς σ' αὐτόν, ἢ ὅταν ἀργότερα ὁ Stahl μετέτρεπε μέταλλα σὲ ἄσβεστο καὶ ἄσβεστο πάλι σὲ μέταλλο προσθέτοντας ἢ ἀφαιρώντας κάτι ἀπὸ αὐτά*, τότε σ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς Φυσικοὺς ἔλαμψε ἓνα νέο φῶς. Κατάλαβαν ὅτι ὁ λόγος ἐνορᾷ μόνο ἐκεῖνο πού ἀνακαλύπτει ὁ ἴδιος σύμφωνα μὲ τὸ δικό του προδιαγράμμα καὶ ὅτι αὐτὸς πρέπει νὰ καθοδηγῆ μὲ ἀρχές¹ πού προσδιορίζουν τὶς κρίσεις του μὲ σταθεροὺς νόμους καὶ νὰ ἀναγκάζη τὴ φύση νὰ ἀπαντᾷ στὰ ἐρωτήματά του καὶ ὄχι νὰ τὴν ἀκολουθῆ μόνο πειθήνια σὰν ποδηγετούμενος ἀπὸ αὐτή, γιατί ἄλλιῶς τυχαῖες καὶ χωρὶς προηγούμενο σχέδιο καμωμένες παρατηρήσεις δὲ συνέχονται σ' ἓνα ἀναγκαῖο νόμο, πρᾶγμα πού ὡστόσο ὁ λόγος τὸ ζητᾷ καὶ τὸ ἔχει ἀνάγκη. Ὁ λόγος πρέπει νὰ συμπορεύεται μὲ τὴ φύση κρατώντας στὸ ἓνα χέρι τὶς ἀρχές, πού μόνο ἢ συμφωνία μαζί τους μπορεῖ νὰ προσδώσῃ σὲ ὁμόλογα φαινόμενα τὸ κῆρος νόμων, καὶ στὸ ἄλλο τὸ πείραμα, ὅπως τὸ διανοήθηκε σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές αὐτῆς, μὲ σκοπὸ βέβαια νὰ διδαχθῆ ἀπὸ αὐτὴν ἀλλὰ ὄχι μὲ τὴν ἰδιότητα τοῦ μαθητῆ, πού ἀφήνει τὸ δάσκαλο νὰ τοῦ ὑπαγορεύῃ ὅτι αὐτὸς θέλει, ἀλλὰ ἐνός ἐν ἐνεργείᾳ δικαστῆ, πού

* Ἐδῶ δὲν ἀκολουθῶ πιστὰ τὸ νῆμα τῆς ἱστορίας τῆς πειραματικῆς μεθόδου, πού οἱ πρῶτες ἀρχές της δὲν εἶναι ἀκόμα πολὺ γνωστῆς.

1. Prinzipien. Ἐδῶ ὁ Kant ἐρμηνεύει τὸ πνεῦμα τῆς μεθόδου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, πού συνετέλεσε στὴ ραγδαία πρόοδό τους.

ἀναγκάζει τοὺς μάρτυρες νὰ ἀπαντοῦν στὶς ἐρωτήσεις πού αὐτὸς τοὺς θέτει. Κι ἔτσι μάλιστα ἡ Φυσικὴ χρωστᾷ τὴν τόσο εὐεργετικὴ ἐπανάστασή της τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι ἀπλοῦ- (B XIV) στατα στὴν ἰδέα ὅτι πρέπει νὰ ρυθμίξῃ τὶς ἐρευνῆς της σύμφωνα μὲ αὐτὸ πού ἔχει θέσει ὁ λόγος μέσα στὴ φύση, κι ἔτσι ν' ἀναζητᾷ στὴ φύση (καὶ ὄχι νὰ τῆς ἀποδίδῃ πλασματικὰ) ὅτι πρέπει νὰ μάθῃ [ἢ Φυσικῆ] ἀπὸ αὐτὴ [τὴ φύση] καὶ πού δὲ θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ τὸ μάθῃ [ἢ Φυσικῆ] ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό της. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο μπῆκε ἡ Φυσικὴ στὸν ἀσφαλὴ δρόμο τῆς ἐπιστήμης, ἀφοῦ πέρασε προηγουμένως τὸς αἰῶνες ψηλαφώντας μονάχα στὰ σκοτάδια.

Ἡ Μεταφυσικὴ, μιὰ ὀλότελα ἀπομονωμένη ἐπιστήμη τοῦ θεωρητικοῦ λόγου¹, πού αἴρεται κυριολεκτικὰ πάνω ἀπὸ τὰ διδάγματα τῆς ἐμπειρίας καὶ μάλιστα στηριζόμενη σὲ ψιλὲς ἔννοιες² (ὄχι ὅπως τὰ Μαθηματικὰ πού τὶς ἐφαρμόζουν στὴν ἐποπτεία), καὶ ὅπου συνεπῶς ὁ λόγος ὁ ἴδιος πρέπει νὰ μαθητεῖ στὸν ἑαυτό του, δὲν εἶχε ὡς τώρα μιὰ τόσο εὐνοϊκὴ τύχη, ὥστε νὰ μπορέσῃ νὰ πορευτῆ τὸν ἀσφαλὴ δρόμο τῆς ἐπιστήμης· παρ' ὅλα αὐτὰ εἶναι παλαιότερη ἀπὸ ὅλες τὶς ἄλλες καὶ θὰ μπορούσε νὰ διατηρηθῆ καὶ ὅταν ἀκόμα ὅλες οἱ ἄλλες μαζί θὰ εἶχαν καταποντιστῆ στὴν ἄβυσσο μιᾶς βαρβαρότητας πού ἐξαφανίζει τὰ πάντα. Γιατὶ στὴ Μεταφυσικῆ ὁ λόγος περιέχεται ἀδιάκοπα σὲ ἀμηχανία ἀκόμα καὶ ὅταν θέλῃ νὰ κατανοήσῃ a priori (ὅπως ὁ ἴδιος τὸ καυχίεται) τοὺς νόμους ἐκείνους πού ἐπιβεβαιώνει ἢ πῶς κοινὴ ἐμπειρία. Σ' αὐτὴ [τὴ Μεταφυσικῆ] πρέπει νὰ ἐπαναλαμβάνουμε ἀμέτρητες φορὲς τὸν ἴδιο δρόμο, γιατί διαπιστώνουμε ὅτι δὲν ὀδηγεῖ ἐκεῖ πού θέλουμε νὰ φτάσουμε. Ὅσο γιὰ τὴν ὁμοφωνία στοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν ὀπαδῶν της, (B XV) αὐτὴ εἶναι ἀκόμα τόσο ἐλάχιστη, ὥστε ἡ ἴδια [ἢ Μεταφυσικῆ]

1. Vernunftkenntnis (= γνώση a priori καὶ ἐξ ἀρχῶν).

2. Blosser Begriffe = ψιλὲς ἔννοιες, δηλ. ἔννοιες χωρὶς ἐποπτεία καὶ χωρὶς ἀντίκρουσμα στὴν ἐμπειρία.

ν' αποτελέσει μάλλον αγωνιστικό στίβο που προορίζεται αποκλειστικά για την άσκηση των δυνάμεων σε σκιαμαχίες [ἀγῶνες ἐπιδείξεων], όπου κανένας μαχητής δεν μπόρεσε ως τώρα να κατακτήσει και τον παραμικρότερο τόπο και να θεμελιώσει τη νίκη του με μια σταθερή κατοχή. "Αρα δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι η πορεία της ως τώρα δεν ήταν τίποτε άλλο παρά ένα άπλο ψηλαφητό, και το χειρότερο απ' όλα, ανάμεσα σε ψιλές έννοιες.

Ποιά είναι λοιπόν η αίτια που έδω δέν μπόρεσε ακόμα να βρεθεί ο ασφαλής δρόμος της επιστήμης; Μήπως αυτό είναι αδύνατο; Γιατί τάχα βασανίζει η φύση το λόγο με την άσιγαστη όρμη που έχει βάλει μέσα του να ανιχνεύη το δρόμο αυτό σα να επρόκειτο για μιαν από τις πιο σημαντικές υποθέσεις του; Κι ακόμα περισσότερο: πόσο λίγο μπορούμε να δικαιολογήσουμε την εμπιστοσύνη μας στο λόγο, όταν αυτός όχι μόνο μās εγκαταλείπη σ' ένα από τα πιο σημαντικά θέματα της γνωστικής μας περιέργειας, αλλά και μās βανκαλίξη με φενάκες¹ και στο τέλος μās άπατά! "Ισως να αστόχησε ως τώρα στο δρόμο ποιές είναι οι ένδείξεις που έχουμε ότι σε νέες αναζητήσεις μας μπορούμε να ελπίζουμε ότι θα είμαστε πιο τυχεροί απ' ό,τι υπήρξαν άλλοι πριν από μās;

(B XVI) "Επρεπε να θεωρήσω ότι τα παραδείγματα των Μαθηματικών και της Φυσικής, που χάρη σε μια αϊφνίδια επανάσταση έγιναν ό,τι είναι σήμερα, είναι αρκετά αξιοσημείωτα, για να κινήσουν τη σκέψη να αναλογιστή το ουσιαστικό θέμα της αλλαγής του τρόπου του σκέπτεσθαι, που υπήρξε τόσο ωφέλιμη στις επιστήμες αυτές, και να ενθαρρύνουν την προσπάθεια τουλάχιστο για μίμησή τους, εφόσον φυσικά ο λογικός χαρακτήρας των γνώσεών τους² επιτρέπει αναλογία προς τη Μεταφυσική. "Ως τώρα γνώταν δεκτό ότι η όλη γνώση μας

1. Vorspiegelungen (= φροῦδες ἐλπίδες).

2. Vernunftkenntnisse (= γνώσεις που πηγάζουν από το λόγο).

πρέπει να ρυθμίζεται προς τα αντικείμενα¹: αλλά όλες οι προσπάθειες που έγιναν με την προϋπόθεση αυτή, για να βρεθεί κάποιος a priori προσδιορισμός των αντικειμένων στηριζόμενος αποκλειστικά σε έννοιες, με τον οποίο θα διευρυνόταν η γνώση μας, πήγαν χαμένες. Γι' αυτό ως δοκιμάσουμε μια φορά να δοῦμε μήπως έχουμε στα προβλήματα της Μεταφυσικής περισσότερη επιτυχία, αν δεχτούμε υποθετικά ότι τα αντικείμενα πρέπει να ρυθμίζονται προς τη γνώση μας. Αυτό συμφωνεί ήδη καλύτερα με την επιθυμητή δυνατότητα μās a priori γνώσεως των αντικειμένων, που προσδιορίζει κάτι ως προς αυτά, προτού μās δοθούν τα ίδια. Έδω συμβαίνει το ίδιο όπως και με τις αρχικές σκέψεις του Κοπερνικου, που βλέποντας ότι δεν κατέληγε σε αποτέλεσμα ως προς την εξήγηση των ουράνιων κινήσεων με την υπόθεση, ότι ολόκληρη η στρατιά των άστρων περιστρέφεται γύρω από το θεατή, δοκίμαζε να δη μήπως θα είχε μεγαλύτερη επιτυχία αν έβαζε το θεατή να περιστρέφεται και αντίθετα τα άστρα να μένουν ακίνητα. "Ε, στη Μεταφυσική μπορεί κανένας να κάμη παρόμοια δοκιμή σε ό,τι αφορά την εποπτεία² των αντικειμένων. "Αν η εποπτεία ήταν αναγκασμένη να ρυθμίζεται προς τη φύση των πραγμάτων, τότε δε βλέπω πως είναι δυνατό να γνωρίζη κανένας κατιτι a priori γι' αυτή: αν όμως το αντικείμενο (ως αντικείμενο των αισθήσεων) ρυθμίζεται προς τη φύση της εποπτειακής μας ικανότητας³, τότε μπορώ κάλλιστα να φανταστώ αυτή τη δυνατότητα. Καθώς όμως δεν μπορώ να περιοριστώ στις εποπτείες αυτές, αν πρόκειται κάποτε οι ίδιες να γίνουν γνώσεις, αλλά αντίθετα πρέπει να τις αναγάγω, επειδή είναι παραστάσεις⁴, σε κάποιο αντικείμενο και να προσδιορίσω πάλι

1. Sich nach den Gegenständen richten.

2. Anschauung. Βλ. Ὑπερβατική Αἰσθητική, Α 19, Β 33.

3. Anschauungsvermögen.

4. Als Vorstellungen (= ως παραστάσεις).

τὸ ἀντικείμενο μέσω αὐτῶν, γι' αὐτὸ ἔχω νὰ ἐκλέξω ἀνάμεσα σὲ τοῦτες τὶς δύο ὑποθέσεις: ἢ ὅτι δηλ. οἱ ἔννοιες, μέσω τῶν ὁποίων πραγματοποιοῦν αὐτὸ τὸν προσδιορισμὸ, συμμορφώνονται καὶ αὐτὲς πρὸς τὸ ἀντικείμενο, ὅποτε βρισκομαι πάλι στὴν ἴδια ἀμηχανία, ἂν δηλαδή μπορῶ νὰ γνωρίσω κάτι *a priori* ἀπὸ αὐτό, ἢ δέχομαι ὅτι τὰ ἀντικείμενα ἢ, κάτι ταυτόσημο, ἢ ἐμπειρία, ὅπου αὐτὰ μονάχα μποροῦν νὰ γνωσθοῦν (ὡς δεδομένα ἀντικείμενα), ρυθμίζονται πρὸς τὶς ἔννοιες αὐτές· στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωση βλέπω μιὰ πιὸ εὐκόλη διέξοδο, γιατί ἢ ἐμπειρία ἢ ἴδια ἀποτελεῖ εἶδος γνώσεως πὸν ἀπαιτεῖ τὴ συνδρομὴ τῆς νοήσεως καὶ πὸν τὸν κανόνα τῆς [τῆς νοήσεως] πρέπει νὰ προϋποθέτω ὅτι ὑπάρχει μέσα μου, προτοῦ μου δοθοῦν ἀντικείμενα [ἀπ' ἔξω], ἄρα *a priori* ὁ κανόνας αὐτὸς ἐκφράζεται μὲ ἔννοιες *a priori*, πρὸς τὶς ὁποῖες πρέπει νὰ ρυθμίζονται ἀναγκαστικὰ ὅλα τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας καὶ νὰ συμφωνοῦν μαζί τους. Ὡς πρὸς τὰ ἀντικείμενα, ἐφόσον νοοῦνται μόνο ἀπὸ τὸ λόγο καὶ μάλιστα κατ' ἀναγκαιότητα, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ μποροῦν νὰ γίνον ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας (τουλάχιστον ὅπως τὰ νοεῖ ὁ λόγος), ὅλες οἱ προσπάθειες γιὰ νὰ νοηθοῦν (γιατὶ πρέπει νὰ μποροῦν νὰ νοοῦνται) θὰ καταλήξουν στὸ νὰ μᾶς δώσουν μιὰ ἐξαίρετη λωδία λίθο γιὰ κεῖνο πὸν ἐμεῖς δεχομάστε ὡς ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, ὅτι δηλαδή ἀπὸ τὰ πράγματα νοοῦμε *a priori* μονάχα ἐκεῖνο πὸν ἐμεῖς οἱ ἴδιοι θέτουμε μέσα σ' αὐτὰ*.

* Αὐτὴ λοιπὸν ἢ μέθοδος πὸν ἔχουμε δανειστῆ ἀπὸ τοὺς Φυσικοὺς ἐγκτεται σὲ τοῦτο: νὰ ἀναζητῆ κανένας τὰ στοιχεῖα τοῦ καθαροῦ λόγου σ' αὐτὸ πὸν μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιωθῆ ἢ νὰ ἀναιρεθῆ μὲ τὸ πείραμα. Γιὰ τὸν ἔλεγχο τῶν προτάσεων τοῦ καθαροῦ λόγου καὶ προπαντὸς ὅταν αὐτὲς ἀποτολμοῦν ὑπέρβαση τῶν ὁρίων τῆς δυνατῆς ἐμπειρίας, δὲν μπορεῖ νὰ διεξαχθῆ κανένα πείραμα μὲ τὰ ἀντικείμενά του (ὅπως στὴ Φυσική): ἄρα αὐτὸ θὰ εἶναι δυνατό μόνο μὲ ἔννοιες καὶ θεμελιώδεις ἀρχές πὸν δεχομάστε *a priori*.

Ἡ δοκιμασία αὐτὴ φέρνει τὸ ποθούμενο ἀποτέλεσμα καὶ ὑπόσχεται στὴ Μεταφυσική, στὸ πρῶτο τῆς μέρος, ἐκεῖ δηλ. ὅπου αὐτὴ ἀσχολεῖται μὲ ἔννοιες *a priori* πὸν τὰ ἀντίστοιχα ἀντικείμενά τους μποροῦν νὰ δοθοῦν σὲ μιὰν ἐμπειρία σύμμετρη πρὸς ἐκεῖνες, τὸν ἀσφαλῆ δρόμο τῆς ἐπιστήμης. Πραγματικὰ, μπορεῖ κανένας βασιζόμενος στὴν ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι νὰ ἐξηγήσῃ κάλλιστα τὴ δυνατότητα μᾶς γνώσεως *a priori* καὶ ἀκόμα περισσότερο, μπορεῖ στοὺς νόμους, πὸν ὑπόκειται *a priori* στὴ φύση, ὡς συμπερίληψη τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐμπειρίας, νὰ προμηθεύσῃ ἐπαρκεῖς ἀποδείξεις, δύο πράγματα πὸν μὲ τὴ χρησιμοποιούμενη ὡς τώρα μέθοδο ἦταν ἀδύνατα. Ὅμως ἀπὸ τὴν παραγωγὴ αὐτῆ' τῆς *a priori* γνωστικῆς μας δυνάμεως προκύπτει στὸ πρῶτο μέρος τῆς Μεταφυσικῆς ἓνα παράδοξο καί, ὅπως φαίνεται, πολὺ ἐπιζήμιο ἀποτέλεσμα γιὰ τὸ σκοπὸ τοῦ δευτέρου μέρους τῆς, ὅτι δηλ. μὲ τὴ γνωστικὴ αὐτὴ δύναμη δὲν μποροῦμε νὰ χωρήσουμε πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια κάθε δυνατῆς ἐμπειρίας, πρᾶγμα ὡστόσο πὸν ἀποτελεῖ τὸ πιὸ οὐσιαστικὸ θέμα τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς [τῆς Μεταφυσικῆς]. Ἀλλὰ αὐτοῦ ἀκριβῶς ἐγκτεται ἢ ἀλήθεια τοῦ ἀποτελέσματος πὸν προκύπτει ἀπὸ τὸν πειραματικὸ ἀντέλεγχο τῆς πρώτης ἀξιολογήσεως τῆς *a priori* λογικῆς μας γνώσεως², ὅτι δηλαδή ἢ γνώ-

(B XIX)

(B XX)

αὐτὲς τὶς διευθετοῦμε ἔτσι, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἀπὸ δύο πλευρές: ἀπὸ τὴ μιὰ ὡς ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς νοήσεως γιὰ τὴν ἐμπειρία καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πάλι ὡς ἀντικείμενα, πὸν νοοῦνται ἀπλῶς, δηλ. ὡς ἀντικείμενα ἀναφερόμενα στὸν ἀπομονωμένο λόγο πὸν τείνει ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἐμπειρίας. Ἄν λοιπὸν διαπιστωθῆ ὅτι μὲ τὴ θεώρηση τῶν πραγμάτων ἀπὸ τὴ διπλὴ αὐτὴ σκοπιὰ ἐπιτυγχάνεται συμφωνία μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, ἐνῶ μὲ τὴ μονομερῆ θεώρηση προκύπτει ἀναπόφευκτη διάσταση τοῦ λόγου μὲ τὸν ἑαυτό του, τότε βέβαια κριτῆς γιὰ τὴν ὁρθότητα τοῦ διαχωρισμοῦ αὐτοῦ εἶναι τὸ πείραμα.

(B XIX)

1. Deduktion. Βλ. σ. 54, σημ. 2.

2. Vernunftkenntnis. Βλ. σ. 44, σημ. 2.

ση αυτή φτάνει μόνο ως τὰ φαινόμενα, ἐνῶ τὸ πρᾶγμα αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ παραμένει μὲν αὐτοδύναμα πραγματικό¹, ἀλλὰ ἀδιάνγνωστο ἀπὸ ἐμᾶς. Γιατὶ ἐκεῖνο πὸν μᾶς ἐξωθεῖ ἀναγκαστικά πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἐμπειρίας καὶ ὄλων τῶν φαινομένων εἶναι τὸ Ἄπόλυτο², αὐτὸ πὸν ὁ λόγος, ἀναγκαῖα καὶ μὲ τὸ δίκιο του, τὸ ἐπιζητεῖ μέσα σὲ ὅλα τὰ πράγματα καθ' ἑαυτὰ γιὰ καθεστὶ πὸν εἶναι ἐξαρτημένο³, γιὰ νὰ ὀλοκληρώση ἔτσι τὴ σειρὰ τῶν [ἐξαρτημένων] ὄρων. Τώρα, ἂν μὲ τὴν ὑπόθεση, πὸν δέχεται ὅτι ἡ ἐμπειρική μας γνώση ρυθμίζεται πρὸς τὰ ἀντικείμενα ὡς πράγματα καθ' ἑαυτὰ, διαπιστωθῆ ὅτι τὸ Ἄπόλυτο δὲν μπορεῖ νὰ νοηθῆ χωρὶς ἀντίφραση, ἐνῶ ἡ ἀντίφραση αἴρεται μὲ τὴν ἄλλη ὑπόθεση πὸν δέχεται ὅτι οἱ παραστάσεις τῶν πραγμάτων πὸν μᾶς εἶναι δεδομένα ρυθμίζονται ὄχι πρὸς αὐτὰ ὡς πράγματα καθ' ἑαυτὰ ἀλλὰ τὰ ἀντικείμενα μᾶλλον ὡς φαινόμενα ρυθμίζονται πρὸς τὴν παραστατική μας ἰκανότητα· καὶ ἂν ἐπομένως τὸ Ἄπόλυτο δὲν μπορῆ νὰ βρεθῆ σὲ πράγματα καθόσον τὰ γνωρίζουμε (μᾶς εἶναι δεδομένα) ἀλλὰ σὲ πράγματα, καθόσον δὲν τὰ γνωρίζουμε ὡς πράγματα καθ' ἑαυτὰ: τότε ἔχουμε τὸ τεκμήριο ὅτι αὐτὸ πὸν δεχτήκαμε στὴν ἀρχὴ μόνο δοκιμαστικά εἶναι στερεὰ θεμελιωμένο*. Τώρα, καὶ ἂν ἀκόμα ἀρνηθῆκαμε στὸν καθαρὸ λόγο κάθε πρόοδο στὸ πεδίο αὐτὸ τοῦ ὑπεραισθητοῦ, ὥστόσο ἀπομένει πάντα νὰ προσπαθήσουμε νὰ δοῦμε μήπως στὴν περιοχὴ τῆς πρακτικῆς του γνώσεως ὑπάρχουν δεδομένα πὸν τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ καθορίση

(B XXI)

* Αὐτὸς ὁ πειραματισμὸς τοῦ καθαρῦ λόγου ἔχει πολλὴν ὁμοιότητα μὲ τὸν πειραματισμὸ τῶν χημικῶν, πὸν τὸν ὀνομάζουν συχνὰ

1. Für sich wirklich, τὸ ἀφ' ἑαυτοῦ πραγματικό, τὸ αὐτόν.

2. Das Unbedingte = τὸ μὴ ὑποκείμενο σὲ ὄρους καὶ σὲ ἐξάρτηση, τὸ Ἄπόλυτο.

3. Das Bedingte = τὸ ὑποκείμενο σὲ ὄρους, τὸ ἐξαρτώμενο, τὸ σχετικό.

τὴν ὑπερβατικὴ¹ λογικὴ ἐκείνη ἔννοια τοῦ Ἄπολύτου καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτό, σύμφωνα καὶ μὲ τὴν ἐπιθυμία τῆς Μεταφυσικῆς, νὰ ὑπερβῆ τὰ ὅρια κάθε δυνατῆς ἐμπειρίας στηριζόμενος στὴν a priori γνώση μας, πὸν εἶναι ὅμως δυνατὴ μόνο ἀπὸ ἀποψη πρακτικῆ. Ἀκολουθώντας μιὰ τέτοια διαδικασία θὰ δοῦμε ὅτι ὁ θεωρητικὸς λόγος² μᾶς ἄφησε τουλάχιστο περιθώριο γιὰ μιὰ τέτοια διεύρυνση, μολονότι ἦταν ἀναγκασμένος νὰ τὸ ἀφήσῃ κενό. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἀκόμα ἐμπόδιο, ἀντίθετα μάλιστα μᾶς παρακαλεῖ ὁ ἴδιος νὰ τὸ πληρώσουμε*, (B XXII) ἂν μποροῦμε, μὲ δικά του πρακτικὰ δεδομένα.

δοκιμασία ἀναγωγῆς³ καὶ γενικότερα συνθετικὴ μέθοδος. Ἡ ἀνάλυση τῶν μεταφυσικῶν ἐχώρισε τὴν a priori καθαρὴν γνώση σὲ δύο πολὺ ἀνομοειδῆ στοιχεῖα, δηλαδή στὰ πράγματα ὡς φαινόμενα καὶ στὰ πράγματα καθ' ἑαυτὰ. Ἡ Διαλεκτικὴ συνδέει πάλι καὶ τὰ δύο καὶ τὰ ἐναρμονίζει μὲ τὴν ἀναγκαῖα λογικὴν ἰδέα τοῦ Ἄπολύτου⁴ καὶ βρίσκει ὅτι ἡ ἐναρμόνιση αὐτὴ δὲν εἶναι ποτὲ δυνατὴ παρὰ μόνο μὲ αὐτὴ τὴ διάκριση, πὸν ἐπομένως εἶναι καὶ ἀληθινή.

* Ἐτσι οἱ κεντρικοὶ νόμοι τῆς κινήσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων προσέδωσαν σ' αὐτὸ πὸν ὁ Κοπέρνικος δεχόταν στὴν ἀρχὴ ὡς ὑπόθεση τέλεια βεβαιότητα καὶ κατέδειξαν συνάμα τὴν ἀόρατη δύναμη πὸν συνέχει τὸ οἰκοδόμημα τοῦ κοσμικοῦ σύμπαντος (Νετὼνεια ἔλεξ), ἡ ὁποία δὲν ἐπρόκειτο ν' ἀνακαλυφθῆ ποτέ, ἂν ὁ πρῶτος δὲν εἶχε τὴν τόλμη ν' ἀναζητήσῃ, μὲ τρόπο βέβαια ἀντίθετο πρὸς τὴ μαρτυρία τῶν αἰσθήσεων, ὥστόσο ἀληθινῶ, τὴν ἐξήγηση τῶν παρατηρούμενων κινήσεων ὄχι στὰ οὐράνια ἀντικείμενα ἀλλὰ στὸν παρατηρητὴ τους. Στὸν πρόλογο αὐτὸ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου σκέψεως πὸν ἐκτίθεται στὴν Κρι-

1. Transzendent = τὸ ὑπερβατικὸ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ μετεμπειρικοῦ, τοῦ ἐπέκεινα τῆς ἐμπειρίας. Transzendental = τὸ ὑπερβατικὸ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ προεμπειρικοῦ, πὸν ἀποτελεῖ ὅμως συγχρόνως τὸν ὄρο δυνατότητας τῆς ἐμπειρίας. Πρβλ. Θεοφίλου Βορέα, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν, Ἀθῆναι 1935, σ. 94. Βλ. Σχόλια.

2. Spekulative Vernunft.

3. Reduktion.

4. Vernunftidee des Unbedingten.

Kant, Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου

Τὸ ἔργο λοιπὸν αὐτῆς τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ θεωρητικοῦ λόγου ἐγκείται ἀκριβῶς σ' αὐτὴ τὴν προσπάθεια, δηλ. ν' ἀλλάξη τὴ μέθοδο τῆς Μεταφυσικῆς πὸ ἴσχυε ὡς τὴν ἄρα καὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ μιὰν ὀλικὴ ἐπανάσταση κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Γεωμετρῶν καὶ τῶν Φυσικῶν. Εἶναι μιὰ πραγματεία περὶ τῆς μεθόδου, ὄχι ἓνα σύστημα τῆς ἐπιστήμης καθ' ἑαυτήν· ὅμως παρ' ὅλα αὐτὰ σκιαγραφεῖ τὸ ὅλο περίγραμμα τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς τόσο ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν ὀρίων (B XXIII) τῆς ὅσο καὶ τῆς ἐσωτερικῆς διαρθρώσεώς της. Γιατὶ γνώρισμα καθαρὸ ἰδιαιτέρο τοῦ καθαροῦ θεωρητικοῦ λόγου εἶναι τοῦτο, ὅτι μπορεῖ καὶ οφείλει νὰ σταθμίξῃ μὲ ἀκρίβεια τὴ δύναμὴ τοῦ τὴν ἴδια κατὰ τοὺς διάφορους τρόπους πὸ ἐκλέγει τὰ νοητὰ τοῦ ἀντικείμενα καὶ νὰ ἀπαριθμῇ ὀλικά αὐτοὺς τοὺς τρόπους, μὲ τοὺς ὁποίους θέτει προβλήματα στὸν ἑαυτὸ του γιὰ λύση, καὶ ἔτσι νὰ σκιαγραφῇ τὴν ὅλη προϋποτύπωση γιὰ ἓνα Σύστημα τῆς Μεταφυσικῆς· πραγματικά, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ πρῶτο σημεῖο, δὲν μπορεῖ, στὴν *a priori* γνώση, νὰ ἀποδοθῇ τίποτε στὰ ἀντικείμενα ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ πὸ ἀντλεῖ τὸ νοῦν ὑποκείμενο ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του· καὶ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ δεύτερο, ὁ καθαρὸς λόγος ἀποτελεῖ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν γνωστικῶν ἀρχῶν¹ μιὰν ἐντελῶς ξεχωριστὴ καὶ ἀθυπόστατη ἐνότητα, ὅπου κάθε μέλος, ὅπως σ' ἓνα ὀργανωμένο σῶμα, ὑπάρχει χάριν τῶν ἄλλων καὶ τὰ ἄλλα χάριν τοῦ ἑνός, καὶ ὅπου καμιά ἀρχὴ δὲν μπορεῖ νὰ ληφθῇ ὡς βέβαιη θεωρούμενη ἀπὸ μιὰν ἄποψη, χωρὶς νὰ ἐξεταστῇ σύγχρονα στὴ συνο-

τικὴ κατ' ἀναλογία πρὸς τὴν ὑπόθεση τοῦ Κοπέρνικου τὴν ἐμφανίζω μόνο ὡς ὑπόθεση, μολοντί στὴν ἴδια τὴν πραγματεία [Κριτικὴ] ἐμφανίζεται ὄχι ὑποθετικὰ ἀλλὰ ἀποδεικτικὰ ἀπὸ τὴ φύση τῶν παραστάσεων μας τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου καὶ τῶν στοιχειωτικῶν ἐνοειῶν τῆς νοήσεως. Τοῦτο [δηλαδή ἡ ὑποθετικὴ παρουσίαση στὸν πρόλογο] γίνεται, γιὰ νὰ ὑπογραμμισθοῦν οἱ πρῶτες δοκιμαστικὲς ἐφαρμογὲς μιᾶς τέτοιας ἀλλαγῆς πὸ εἶναι πάντοτε ὑποθετικὴ.

1. Erkenntnisprinzipien.

λικῆ σχέσῃ της πρὸς τὴν ὅλη χρῆση τοῦ καθαροῦ λόγου. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Μεταφυσικὴ ἔχει τὴ σπάνια εὐτυχία, πὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη καμιά ἄλλη ἐπιστήμη τοῦ λόγου¹ ἢ ὁποία ἀσχολεῖται μὲ ἀντικείμενα (γιατὶ ἡ Λογικὴ ἀσχολεῖται μόνο μὲ τὴ μορφή τῆς νοήσεως γενικά), νὰ μπορῇ, ἀπὸ τὴ στιγμή πὸ μὲ τὴν Κριτικὴ αὐτὴ μπῆκε στὸ σίγουρο δρόμο τῆς ἐπιστήμης, νὰ περιλάβῃ πλήρως τὸ ὅλο πεδίο τῶν γνώσεων πὸ τὴν ἀφοροῦν, νὰ ἀποτελειώσῃ τὸ ἔργο της καὶ νὰ τὸ παραδώσῃ στὴ χρῆση τῶν κατοπινῶν, (B XXIV) σὰν ἓνα κεφάλαιο πὸ δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ αὐξηθῇ περισσότερο, γιατί αὐτοὶ θὰ ἔχουν νὰ κάμουν μόνο μὲ ἀρχὲς καὶ μὲ τοὺς περιορισμοὺς στὴ χρῆση τους, πὸ ἔχουν καθοριστῆ ἀπὸ τὴν ἴδια. Γι' αὐτὸ καὶ ὡς θεμελιώδης ἐπιστήμη εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ἔχη αὐτὴ τὴν πληρότητα καὶ πρέπει νὰ μπορῇ νὰ πῆ κανεὶς γι' αὐτὴν: *nil actum reputans, si quid superesset agendum*².

Ἄλλά, θὰ ἀναρωτηθῇ κανένας, τί λογῆς θησαυρὸς εἶναι αὐτὸς πὸ σκεφτόμαστε ν' ἀφήσουμε κληρονομιά στοὺς κατοπινοὺς ἀπὸ μιὰ τέτοια Μεταφυσικὴ πὸ ἔχει ὑποστῆ τὴν κάθαρση τῆς κριτικῆς καὶ ἔχει παγιωθῆ σὲ μιὰ κατάσταση μόνιμη; Ἀπὸ μιὰ φευγαλέα ἐπισκόπηση τοῦ ἔργου αὐτοῦ θὰ σχηματίσῃ κανένας τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ ὠφέλεια ἀπὸ αὐτὸ εἶναι μόνο ἀρνητικὴ, ὅτι δηλαδή μᾶς ἀπαγορεύει νὰ προχωρήσουμε μὲ τὸ θεωρητικὸ λόγὸ πέρα ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς ἐμπειρίας, καὶ σ' αὐτὸ πραγματικὰ ἐγκείται ἡ πρώτη του ὠφέλεια. Ἡ ὠφέλεια αὐτὴ μεταβάλλεται ἀμέσως σὲ θετικὴ, μόλις ἀντιληφθῇ κανένας ὅτι οἱ θεμελιώδεις ἀρχὲς, πὸν χρησιμοποιεῖ ὁ καθαρὸς λόγος γιὰ νὰ ἀποτολμῆσῃ ὑπέρβαση τῶν ὀρίων του, ἔχουν ὡς ἀναγκαῖο ἐπακόλουθο

1. Vernunftwissenschaft (= scientia rationalis, κατ' ἀντίθεση πρὸς τὶς ἱστορικὲς ἢ ἐμπειρικὲς ἐπιστῆμες).

2. Ὁ Valentinier μεταφράζει: δὲ θεωρεῖ τίποτε ὡς ἀποτελεσμένο, ἐφόσον ἀκόμα πρόκειται νὰ γίνῃ κάτι.

ὄχι διέυρυνση ἀλλά, όταν κοιτάξη κανένας τὸ πράγμα πῶς προσεχτικά, στένωση τῆς χρήσεως τοῦ λόγου καὶ (B XXV) τοῦτο, γιατί οἱ ἀρχές ἀπειλοῦν πραγματικά νὰ ἐπεκτείνουν τὰ ὅρια τῆς αἰσθητικότητας, στήν ὁποία καὶ ἀνήκουν οὐσιαστικά, στὰ πάντα καὶ ἔτσι νὰ ἐκτοπίσουν τὴν καθαρὴ (πρακτικὴ) χρῆση τοῦ λόγου¹. Γι' αὐτὸ μιὰ κριτικὴ, πὼς περιορίζει τὸν καθαρὸ λόγο, εἶναι βέβαια ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀρνητικὴ ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ αἰσθῆ συνάμα τὸ ἐμπόδιο, πὼς περιορίζει τὴν πρακτικὴ χρῆση καὶ μάλιστα τὴν ἀπειλεῖ μὲ ἐκμηδένιση, ἐνέχει πραγματικά καὶ θετικὴ καὶ πολὺ σημαντικὴ ὠφέλεια. [Φανερὴ γίνεται ἡ ὠφέλεια αὐτῆ] μὲ πεισθῆ κανένας ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἀπόλυτα πρακτικὴ χρῆση τοῦ καθαροῦ λόγου (ἢ ἠθικὴ), ὅπου αὐτὸς ἐπεκτείνεται ἀναπόφευκτα πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς αἰσθητικότητας καὶ ὅπου βέβαια μπορεῖ νὰ μὴ χρειάζεται [ὁ πρακτικὸς λόγος] τὴ συνδρομὴ τοῦ θεωρητικοῦ [λόγου], μὰ ὅπου ὡστόσο πρέπει νὰ εἶναι κατοχυρωμένος ἀπὸ τὴν ἀντίδρασή του, γιὰ νὰ μὴν περιπέση σὲ ἀντίφαση μὲ τὸν ἑαυτό του. Τὸ νὰ θελήσῃ κανένας νὰ ἀρνηθῆ σ' αὐτὲς τὶς ὑπηρεσίες τῆ θετικῆς ὠφέλεια πὼς προσφέρει ἡ Κριτικὴ, αὐτὸ θὰ ἦταν σὰ νὰ ἔλεγε ὅτι ἡ ἀστυνομία δὲν προσφέρει θετικὴ ὠφέλεια, γιατί τὸ κύριο ἔργο της εἶναι πραγματικά νὰ παρεμποδίσῃ τὴ χρῆση βίας πὼς πρέπει κάθε πολίτης νὰ φοβᾶται ἀπὸ μέρος τῶν ἄλλων, καὶ ἔτσι νὰ μπορῆ ὁ καθένας νὰ ἐπιδίδεται ἡσυχος καὶ ἀσφαλῆς στὰ ἔργα του. "Ὅτι χῶρος καὶ χρόνος εἶναι μονάχα μορφές τῆς κατ' αἰσθησῆ ἐποπτείας, ἄρα μονάχα ὅροι τῆς ὑπάρξεως τῶν πραγμάτων ὡς φαινομένων, καὶ ἀκόμα ὅτι δὲν ἔχουμε ἄλλες ἔννοιες τῆς νοήσεως², ἄρα καθόλου στοιχεῖα γιὰ τὴ γνώση (B XXVI) τῶν πραγμάτων παρὰ μόνο ἐφόσον μπορεῖ νὰ δοθῆ [βρεθῆ] στίς ἔννοιες αὐτὲς ἀντίστοιχη ἐποπτεία, ὅτι κατὰ συνέπεια

1. Δηλ. ἀπειλοῦν νὰ καταλάβουν ἀκόμα καὶ τὸ χῶρο τοῦ πρακτικοῦ λόγου.

2. Verstandesbegriffe = ἔννοιες τῆς νοήσεως, δηλ. κατηγορίες.

δὲν ἔχουμε γνώση κανενὸς ἀντικειμένου ὡς πράγματος καθ' ἑαυτὸ παρὰ μόνο ὡς ἀντικειμένου τῆς κατ' αἰσθησῆ ἐποπτείας, δηλαδή ὡς φαινομένου, αὐτὸ θὰ ἀποδειχθῆ στὸ ἀναλυτικὸ μέρος τῆς Κριτικῆς: ἀπὸ αὐτὸ θὰ προκύψῃ χωρὶς ἀμφιβολία ὁ περιορισμὸς κάθε δυνατῆς θεωρητικῆς γνώσεως τοῦ λόγου ἀποκλειστικά σὲ ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας¹. Παρ' ὅλα αὐτὰ — καὶ ἡ παρατήρηση αὐτῆ πρέπει νὰ γίνῃ — θὰ ὑπάρχῃ πάντα ἡ ἐπιφύλαξη ὅτι αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ ἀντικείμενα, ἂν καὶ δὲν μπορούμε νὰ τὰ γνωρίζομε² ὡς πράγματα καθ' ἑαυτά, ὡστόσο πρέπει τουλάχιστο νὰ μπορούμε νὰ τὰ νοοῦμε*. Γιατί ἄλλιῶς θὰ συναγόταν ἡ ἄτοπη πρόταση (B XXVII) ὅτι θὰ ὑπῆρχε φαινόμενο, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἐδῶ καὶ κατιτὶ πὼς νὰ φαίνεται. "Ἄν ὑποθέσουμε τώρα ὅτι ἡ διάκριση αὐτῆ πὼς ἔγινε κατ' ἀνάγκη ἀπὸ τὴν Κριτικὴ μας σὲ πράγματα ὡς ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας καὶ σὲ πράγματα καθ' ἑαυτὰ δὲν ἔγινε καθόλου, τότε θὰ ἔπρεπε ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς αἰτιότητας³ καὶ μαζὶ μ' αὐτὴν ὁ μηχανισμὸς τῆς φύσεως ὡς τρόπος καθορισμοῦ τῶν πραγμάτων νὰ ἰσχύουν

* Γιὰ νὰ ἔχω γνώση ἐνὸς ἀντικειμένου ἀπαιτεῖται νὰ μπορῶ νὰ ἀποδείξω τὴ δυνατότητά του (εἴτε σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τῆς ἐμπειρίας ἀπὸ τὴν πραγματικότητά του εἴτε a priori μέσω τοῦ λόγου). "Ὅστόσο μπορῶ νὰ νοῶ⁴ ὅτι θέλω, ἀρκεῖ νὰ μὴν ἔρχομαι σὲ ἀντίφαση μὲ τὸν ἑαυτό μου, δηλαδή ἀρκεῖ ἡ ἐννοιά μου νὰ ἀποτελῆ μιὰ δυνατὴ σκέψη, ἂν καὶ δὲν μπορῶ νὰ ἐγγυηθῶ ὅτι στὸ σύμπαν ὅλων τῶν δυνατοτήτων θὰ ἀνταποκρίνεται ἢ ὄχι σ' αὐτὴ καὶ ἓνα ἀντικείμενο. "Ὅμως γιὰ νᾶχη κανένας τὸ δικαίωμα ν' ἀποδώσῃ ἀντικειμενικὸ κύρος σὲ μιὰ τέτοια ἐννοία (πραγματικὴ δυνατότητα, γιατί ἡ πρώτη εἶναι μόνο λογικὴ), ἀπαιτεῖται κάτι περισσότερο ἀκόμα. "Ἀλλὰ αὐτὸ τὸ κάτι περισσότερο δὲ χρειάζεται ν' ἀναζητηθῆ σὲ θεωρητικὲς πηγές τῆς γνώσεως: μπορεῖ νὰ βροῖσκειται καὶ σὲ πρακτικὲς.

1. Erfahrung. Λατ. experientia. Βλ. Εἰσαγωγὴ Β 1, Α 1.

2. Erkennen. Τὸ «γιγνώσκειν» προϋποθέτει ἔννοια καὶ ἐποπτεία. Βλ. Β 146.

3. Kausalität. Βλ. ἀνάπτυξη τῆς ἀρχῆς αὐτῆς Β 232.

4. Denken. Τὸ «νοεῖν» στήν ψιλὴ ἐννοιολογικὴ του χρῆση.

για όλα τα πράγματα γενικά θεωρούμενα ως δρωσες αιτίες. Έτσι δὲ θὰ μπορούσα για τὸ ἴδιο ὄν, λ. χ. τὴν ἀνθρώπινη ψυχή, νὰ πῶ ὅτι ἡ βούλησή της εἶναι ἐλεύθερη ἀλλὰ καὶ συνάμα ὑποταγμένη στὴ φυσικὴν ἀναγκαιότητα, δηλαδή ὅτι δὲν εἶναι ἐλεύθερη, χωρὶς νὰ πέφτω σὲ πρόδηλη ἀντίφαση· γιατί καὶ στὶς δύο προτάσεις χρησιμοποίησα τὴν ψυχή μὲ τὴν ἴδια ἀκριβῶς σημασία, δηλαδή ὡς πράγμα καθόλου (ὡς πράγμα καθ' ἑαυτό), χωρὶς καὶ νὰ μπορῶ νὰ πράξω διαφορετικά, ἅμα δὲν ἔχει προσηγηθῆ τὸ ἔργο τῆς Κριτικῆς. Ἄν ὅμως ἡ Κριτικὴ δὲν πλανήθηκε μὲ τὴ διδασκαλία της για τὴ δ ι π λ ῆ σ η μ α σ ί α [ἀμφισημία] τοῦ ἀντικειμένου, δηλ. ὡς φαινόμενου ἢ ὡς πράγματος καθ' ἑαυτό· ἂν ἡ δική της παραγωγή² τῶν ἐννοιῶν τῆς νοήσεως εἶναι σωστή, ἂν ἐπομένως καὶ ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς αἰτιότητας ἐφαρμόζεται μόνο σὲ πράγματα μὲ τὴν πρώτη σημασία, δηλ. ὡς φαινόμενα, δηλ. ἐφόσον ἀποτελοῦν ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας, ἐνῶ μὲ τὴ δεύτερη σημασία τὰ πράγματα δὲν ὑπάγονται σ' αὐτή, τότε ἡ μία καὶ ἡ αὐτὴ βούληση μπορεῖ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ νὰ νοῆται στὴν περιοχὴ τῶν φαινομένων (ὁρατῶν πράξεων) ὡς ὑποταγμένη κατ' ἀναγκαιότητα στὸ φυσικὸ νόμο καὶ ἐπομένως ὡς μὴ ἐ λ ε ὑ θ ε ρ η, καὶ ὅμως ἀπὸ τὴν ἄλλη, καθὼς ἡ ἴδια ἀνήκει σὲ κάποιον πράγμα καθ' ἑαυτό, νὰ νοῆται ὡς μὴ ὑποταγμένη σὲ αὐτόν, ἄρα ὡς ἐ λ ε ὑ θ ε ρ η, χωρὶς σ' αὐτὸ νὰ παρατηρηθῆ ἀντίφαση. Λοιπὸν, ἂν καὶ δὲν μπορῶ νὰ γνωρίσω τὴν ψυχή μου ἐξετάζοντάς την ἀπὸ τὴν τελευταία σκοπιά, δηλ. μὲ τὸν καθαρὸ θεωρητικὸ λόγο (πολὺ λιγότερο μὲ τὴν ἐμπειρικὴ παρατήρηση), ἄρα οὔτε καὶ τὴν ἐλευθερία ὡς ιδιότητα ἐνὸς ὄντος, στὸ ὁποῖο ἀποδίδω ἀποτελέσματα φανερά στὸν αἰσθη-

(B
XXVIII)

1. Als Erscheinung = ὡς φαινόμενο· als Ding an sich selbst = ὡς πράγμα αὐτὸ καθ' ἑαυτό. Στὴ βασικὴ αὐτὴ διάκριση στηρίζεται ἡ ὅλη Κριτικὴ τοῦ καθαρῶν λόγου.

2. Deduktion = παραγωγή. Τὸ ιδιαίτερο καντιανὸ νόημα τοῦ ὄρου εἶναι «δικαίωση τῆς χρήσεως». Βλ. Σχόλια.

τὸ κόσμον, γιατί τότε ἔνα τέτοιο ὄν θὰ ἔπρεπε ὅπωςδήποτε νὰ τὸ γνωρίζω στὴν ὑπαρξή του¹ καὶ ὅμως ὄχι ἐν χρόνῳ (πράγμα ἀδύνατο, γιατί δὲν μπορῶ νὰ στηρίζω τὴν ἐννοιά μου σὲ καμιά ἐποπτεία), ὡστόσο μπορῶ νὰ νοῶ² τὴν ἐλευθερία· αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ παράσταση τῆς ἐλευθερίας δὲν περιέχει καμιά ἐσωτερικὴν ἀντίφαση, ἐφόσον παραδέχεται κανένας τὸν κριτικὸ διαχωρισμὸ μας σὲ δύο τρόπους παραστάσεως (τῆς κατ' αἴσθησιν καὶ τῆς νοητικῆς) καὶ τὸν συνεπαγόμενο περιορισμὸ τῶν καθαρῶν ἐννοιῶν τῆς νοήσεως, κατὰ συνέπεια καὶ τὶς θεμελιώδεις ἀρχές πὸν ἀπορρέουν ἀπὸ αὐτές. Ἄς ὑποθεθῆ τώρα ὅτι ἡ ἠθικὴ προϋποθέτει ἀναγκαῖα τὴν ἐλευθερία (στὴν αὐστηρὴ τῆς ἐννοια) ὡς ιδιότητα τῆς βουλήσεώς μας, ἀφοῦ ἡ ἴδια ἐπάγεται a priori ὡς δεδομένα τοῦ λόγου πρωταρχικὰ πρακτικὰ ἀξιώματα ριζωμένα στὸ λόγο τὸν ἴδιο, πὸν θὰ ἦσαν ἀπολύτως ἀδύνατα χωρὶς τὴν προϋπόθεση τῆς ἐλευθερίας· ἂς ὑποθεθῆ ἀκόμα ὅτι ὁ καθαρὸ θεωρητικὸς λόγος ἔχει ἀποδείξει ὅτι ἡ ἐλευθερία αὐτὴ δὲν μπορεῖ καθόλου νὰ νοηθῆ, τότε πρέπει ἡ πρώτη ἐκείνη προϋπόθεση, δηλ. ἡ ἠθικὴ, νὰ ὑποχωρήσῃ ἀναγκαῖα μπροστά σ' ἐκείνη πὸν τὸ ἀντίθετό της περιέχει ἀντίφαση προφανή³, ἄρα ἡ ἐ λ ε ὑ θ ε ρ ί α καὶ ἡ ἠθικὴ (πὸν τὸ ἀντίθετό τους δὲν ἐνέχει ἀντίφαση, ὅταν δὲν προϋποθέτῃ κανένας ἤδη τὴν ἐλευθερία) πρέπει νὰ παραχωρήσουν τὴ θέση τους στὸ μηχανισμό τῆς φύσεως⁴. Ἀφοῦ ὅμως στὴν ἠθικὴ δὲ χρειάζομαι τίποτε ἄλλο παρὰ μόνο νὰ μὴν ἔρχεται ἡ ἐλευθερία σὲ ἀντίφαση μὲ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της καὶ ἀφοῦ αὐτὴ [ἡ ἐλευθερία] μπορεῖ τουλάχιστο νὰ νοηθῆ, χωρὶς νὰ χρειάζεται καὶ νὰ κατανοηθῆ βαθύτερα· ἀφοῦ λοιπὸν

(B
XXIX)

1. Existenz. Ἡ χωροχρονικὴ ὑπαρξὴ κατ' ἀντίθεση πρὸς τὴν ἄχρονη οὐσία (essentia).

2. Denken. Πρβλ. B XXVI.

3. Κι αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι ἡ μηχανοκρατικὴ ἀναγκαιότητα τῆς φύσεως.

4. Naturmechanismus.

δὲν παρεμβάλλει προσκόμματα στὸ φυσικὸ μηχανισμό μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πράξεως (νοούμενης ἀπὸ διαφορετικὴ ἄποψη κάθε φορά), τότε καὶ ἡ θεωρία τῆς ἠθικότητας διατηρεῖ τὴ θέση της καὶ ἡ φυσικὴ θεωρία τῆ δική της· αὐτὸ ὁμως δὲ θὰ συνέβαινε, ἂν ἡ κριτικὴ δὲ μᾶς εἶχε ἀνοίξει προηγουμένως τὰ μάτια ὡς πρὸς τὴν ἀναπόφευκτη ἄγνοιά μας ἐν σχέσει πρὸς τὰ πράγματα καθ' ἑαυτὰ καὶ ἂν δὲν εἶχε περιορίσει σὲ φιλά φαινόμενα ὅ,τι μπορούμε νὰ γνωρίσομε μὲ τὴ θεωρητικὴ σκέψη. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ θετικὴ ὠφέλεια ἀπὸ τὴν ἔρευνα βασικῶν κριτικῶν ἀρχῶν τοῦ καθαροῦ λόγου θὰ μπορούσε νὰ καταδειχθῆ καὶ σὲ σχέση πρὸς τὴν ἔννοια τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀπληξ φύσεως τῆς ψυχῆς μας, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ

(B XXX) παρατρέχω γιὰ συντομία. Δὲν μπορῶ λοιπὸν οὔτε κὰν νὰ δεχθῶ τὸ Θεό, τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀθανασία, γιὰ ν' ἀνταποκριθῶ στὴν ἀναγκαία πρακτικὴ χρῆση τοῦ λόγου, ἂν δὲν κὼψω συγχρόνως ἀπὸ τὸν καθαρὸ θεωρητικὸ λόγο τὴν ἐπαρση τῶν ὑπέρμετρων¹ ἄμεσων ἐποπειῶν του. Γιατί, γιὰ νὰ φτάσῃ ὁ λόγος σ' αὐτές, πρέπει νὰ χρησιμοποιήσῃ τέτοιες θεμελιώδεις ἀρχές πὸς τὴν πραγματικότητα δὲν ἐκτείνονται παρὰ μόνο σὲ ἀντικείμενα δυνατῆς ἐμπειρίας· ἅμα ὁμως αὐτές ἐφαρμοστοῦν σὲ κάτι πὸς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀντικείμενο τῆς ἐμπειρίας, τότε τὸ μεταμορφῶνον κάθε φορά πραγματικὰ σὲ φαινόμενο καὶ ἔτσι καθιστοῦν ἀδύνατη κάθε πρακτικὴ διεύρυνση τοῦ καθαροῦ λόγου. Ἔπρεπε λοιπὸν νὰ καταργήσω τὴ γνώση², γιὰ νὰ κερδίσω τόπο γιὰ τὴν πίστη³· καὶ τοῦτο γιὰτὶ ὁ δογματισμὸς τῆς Μεταφυσικῆς, δηλαδὴ ἡ προκατάληψη, ὅτι τάχα μπορεῖ κανένας νὰ προσκόψῃ στὴν ἐπιστήμη αὐτὴ χωρὶς Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, εἶναι ἡ πραγματικὴ πηγὴ κάθε ἀπιστίας πὸς ἀντιστρατεύεται τὴν ἠθικὴ καὶ πὸς εἶναι ἡ ἴδια

1. Δηλ. ὑπερβατικῶν ἢ μετεμπειρικῶν ἢ μεταφυσικῶν ἐνοράσεών του.

2. Wissen. Ὁ Kant ἐννοεῖ τὴν ἀκαρπὴ μεταφυσικὴ γνώση.

3. Glauben. Ἐννοεῖ τὴν πίστη στὴ δυνατότητα τῆς πρακτικῆς (ἠθικῆς) γνώσεως. Πρβλ. B XXI, B XXV.

[ἢ ἀπιστία] πάντα πολὺ δογματικὴ. Ἔτσι, ἂν δὲν εἶναι ἀδύνατο ν' ἀφήσῃ κανένας ὡς διαθέκη στοὺς κατοπινοὺς μιὰ συστηματικὴ Μεταφυσικὴ προσαρμοσμένη στὰ μέτρα μιᾶς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου, τότε αὐτὸ [πὸς τοὺς προσφέρω] δὲν εἶναι δῶρο εὐκαταφρόνητο: [ἢ ἀξία του εἶναι μεγάλη] εἴτε ἀποβλέπει κανένας μονάχα στὴν καλλιέργεια πὸς μπορεῖ νὰ ἀποκτήσῃ ὁ λόγος ἀκολουθώντας τὸν ἀσφαλὴ δρόμο μιᾶς ἐπιστήμης γενικὰ ἀντὶ νὰ ψάχνῃ στὰ τυφλά καὶ νὰ περιπλανιέται (B XXXI) ἀστόχαστα χωρὶς Κριτικὴ· εἴτε ἀποβλέπει στὴν καλύτερη χρησιμοποίησι τοῦ χρόνου μιᾶς νεολαίας κατεχόμενης ἀπὸ τὸ πάθος τῆς γνώσεως, πὸς ἐνθαρρύνεται τόσο πρῶιμα καὶ τόσο πολὺ ἀπὸ τὸ συνηθισμένον δογματισμὸ νὰ σοφιστεῦται μακάρια πάνω σὲ πράγματα πὸς οὔτε καταλαβαίνει ἀλλὰ οὔτε καὶ πρόκειται ποτὲ νὰ κατανοήσῃ, ὅπως ἄλλωστε καὶ κανένας ἄλλος στὸν κόσμον, ἢ [ἐνθαρρύνεται] νὰ κνηγᾷ νὰ βρῆ καινούργιες σκέψεις καὶ ιδέες καὶ ἔτσι νὰ παραμελῆ τὴ σπουδὴ τῶν σοβαρῶν ἐπιστημῶν προπάντων [ἢ ἀξία τῆς Κριτικῆς φαίνεται] ὅταν κανένας ἀναλογιστῆ σοβαρὰ τὸ ἀνεκτίμητο ὄφελος πὸς θὰ ἔχῃ μὲ τὸ νὰ θέσῃ ὀριστικὸ τέρμα κατὰ τρόπο Σωκρατικὸ σὲ ὅλες τὶς ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικότητας, δηλ. μὲ τὸν πιὸ ξεκάθαρο ἔλεγχο τῆς ἄγνοιας τοῦ ἀντιπάλου. Πραγματικὰ, κάποιον εἶδος Μεταφυσικῆς ὑπῆρξε καὶ θὰ ὑπάρχῃ πάντα στὸν κόσμον ἀλλὰ καὶ μαζί της μιὰ Διαλεκτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, γιὰτὶ αὐτὴ [ἢ Διαλεκτικὴ] τοῦ εἶναι σύμφυτη. Τὸ πρῶτον καὶ σπουδαιότερον λοιπὸν ἔργο τῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ αὐτὴ [τὴ Διαλεκτικὴ] κάθε βλαβερὴ τῆς ἐπίδραση κλείνοντος μιὰ γιὰ πάντα τὴν πηγὴ τῶν πλανῶν.

Παρ' ὅλη τὴ σπουδαία αὐτὴ ἀλλαγὴ στὸ πεδίο τῶν ἐπιστημῶν καὶ παρὰ τὴ ζήμιά, πὸς πρέπει νὰ ὑποστῆ ὁ καθαρὸς θεωρητικὸς λόγος στὴ φανταστικὴ ὡς τώρα κυριότητά του, ὡστόσο τὰ πάντα μένονν στὴν ἴδια πλεονεκτικὴ κατὰ- (B XXXII) σταση ὅπως καὶ πρῶτον σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ γενικὸ συμφέρον τῆς ἀνθρωπότητας καὶ τὴν ὠφέλεια, πὸς ὡς τώρα ἀντλοῦσε ὁ

κόσμος από τις θεωρίες του καθαρά θεωρητικού λόγου· ή ζη-
 μιὰ θίγει μόνο τὸ μ ο ν ο π ὶ λ ι ο τ ὶ ν Σ χ ο λ ὶ ν ἀλλὰ
 καθόλου τὸ διαφέρον τῶν ἀνθρώπων. Ἐρωτῶ
 τὸν πῶς ἀκαμπτο δογματικὸ ἀνὴρ ἢ ἀπόδειξη γιὰ τὴ συνεχιζό-
 μενη ὑπαρξὴ τῆς ψυχῆς μας μετὰ θάνατο πὸς συνάγεται ἀπὸ
 τὴν ἀπλότητα τῆς οὐσίας της, ἀνὴρ ἢ ἄλλη [ἀπόδειξη] γιὰ τὴν
 ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως ἀπέναντι στὴν καθολικὴ μηχανο-
 κρατία πὸς βασίζεται σὲ λεπτονόητες ἀλλὰ καὶ ἀσθενεῖς [ἐν-
 νοιολογικὲς] διακρίσεις σὲ ὑποκειμενικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ
 πρακτικὴ ἀναγκαιότητα, ἀνὴρ ἐκεῖνη ἢ ἄλλη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ
 τοῦ Θεοῦ βάσει τῆς ἐννοίας ἐνὸς ἀπόλυτα πραγματικοῦ ὄν-
 τος¹ (τῆς τυχειότητος τοῦ μεταβαλλόμενου καὶ τῆς ἀναγκαι-
 οτήτος ὑπάρξεως ἐνὸς πρώτου κινουμένου), ἀνὴρ ὅλες αὐτὲς
 οἱ ἀποδείξεις ἀπὸ τότε πὸς ξεκίνησαν ἀπὸ τὴν δογματικὴν
 σχολὴν ἔφτασαν ποτὲ στὸ εὐρὺ κοινὸ καὶ ἀνὴρ μπόρεσαν νὰ ἀσκή-
 σουν τὴν παραμικρὴ ἐπίδραση στὴν πεποιθήσει του; Ἄν λοι-
 πὸν αὐτὸ δὲν ἔχη συμβῆ καὶ δὲν μπορῆ νὰ ἀναμένεται ποτὲ
 λόγῳ τῆς ἀνεπιτηδειότητος τοῦ κοινῶ ἀνθρώπινου νοῦ γιὰ
 τόσο λεπτονόητες θεωρητικὲς ζητήσεις². ἀνὴρ, ἀντίθετα, σὲ ὅ,τι
 ἀφορᾷ τὸ πρῶτο σημεῖο, αὐτὴ ἢ ἀξιοσημείωτη σὲ κάθε ἀν-
 θρωπο καταβολὴ τῆς φύσεώς του νὰ μὴν μπορῆ νὰ ἱκανο-
 ποιῆται ἀπὸ τὸ ἔγχρονο (ὡς μὴ ἀνταποκρινόμενον στὴν κα-
 ταβολὴ τῆς ὅλης του μοίρας), ἀνὴρ αὐτὴ μπορῆ νὰ γεννᾷ
 τὴν ἐλπίδα τῆς μέλλουσας ζωῆς· ἀνὴρ, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ
 τὸ δεύτερο σημεῖο, ἢ σαφῆ καὶ μόνο παράσταση τῶν καθη-
 κόντων μας, κατ' ἀντίθεση πρὸς τὴν ἀπαιτήσι τῶν κλίσεων
 μας, ἀρκῆ γιὰ νὰ μᾶς δώσῃ τὴ συνείδηση τῆς ἐλευθερίας·
 τέλος ἀνὴρ, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ τρίτο σημεῖο, ἢ λαμπρὴ τάξη,

(B
 XXXIII)

1. Eines allerrealsten Wesens, γερμανικὴ μετάφραση τοῦ σχο-
 λαστικοῦ ὄρου ens realissimum.

2. Spekulation. Ἡ καθαρὴ θεωρητικὴ γνώση εἶναι κατὰ τὸν Kant
 ἐκεῖνη πὸς ἀναφέρεται σὲ ἀντικείμενα μὴ ἐπαληθευόμενα ἀπὸ τὴν ἐμ-
 πειρία.

ὁμορφία καὶ πρόνοια, πὸς διαφαίνονται παντοῦ στὴ φύση,
 εἶναι ἱκανὲς νὰ γεννήσουν τὴν πίστη σ' ἓνα σοφὸ καὶ μέγα
 δημιουργὸ τοῦ σύμπαντος, πεποιθήσει πὸς
 βρίσκει ἀνταπόκριση στὸ κοινὸ, καθόσον στηρίζεται σὲ καθαρὰ
 ἔλλογα θεμέλια· τότε¹ πραγματικὰ ἢ περιοχὴ αὐτὴ [πὸς κα-
 τέχει ὁ λόγος] ὄχι μονάχα μένει ἀθικτὴ, ἀντίθετα μάλιστα
 κερδίζει σὲ τιμὴ καὶ ὑπόληψη ἀπὸ τὸ γεγονός καὶ μόνο ὅτι οἱ
 δογματικὲς σχολὲς μαθαίνουν νὰ μὴν ἀλαζονεύονται ὅτι ἔχουν
 τάχα αὐτὲς ἀνώτερη καὶ εὐρύτερη ἐπίγνωση, σ' ἓνα σημεῖο
 πὸς ἀφορᾷ τὸ καθολικὸ ἀνθρώπινο διαφέρον, ἀπὸ ἐκεῖνη πὸς
 ἐξίσου εὐκόλα μπορεῖ νὰ ἀποκτήσῃ ὁ πολὺς κόσμος (πὸς γιὰ
 μᾶς εἶναι ἀπόλυτα ἀξιοσέβαστος), καὶ [μαθαίνουν] ἔτσι νὰ
 περιορίζονται μονάχα στὴν καλλιέργεια [θεραπεία] τῶν ἀπο-
 δεικτικῶν αὐτῶν λόγων πὸς εἶναι προσιτοὶ σὲ ὅλους καὶ ἐπαρ-
 κεῖς ἀπὸ ἄποψη ἠθικῆ. Ἡ ἀλλαγὴ λοιπὸν ἀφορᾷ μόνο τὴν
 ὑπερφίαλες ἀξιώσεις τῶν δογματικῶν σχολῶν, πὸς στὸ ση-
 μεῖο αὐτὸ (ὅπως ἄλλωστε μὲ τὸ δίκιο τους σὲ πολλὰ ἄλλα
 σημεῖα) θέλουν νὰ παρουσιάξωσι ὡς οἱ μοναδικοὶ γνῶστες
 καὶ θεματοφύλακες τέτοιων ἀληθειῶν, χωρὶς νὰ ἀνακοινῶνται
 στὸ κοινὸ τίποτε ἄλλο παρὰ μόνο τὴν χρῆσιν τους καὶ κρατώντας
 τὸ κλειδί τους μόνο γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους (quod mecum nescit,
 solus vult scire videri)². Ὡστόσο δὲν παραβλέπουμε τὴν δίκαι-
 ες ἀξιώσεις τοῦ θεωρητικοῦ φιλοσόφου. Αὐτὸς παραμένει πάν-
 τα ὁ ἀποκλειστικὸς θεματοφύλακας μιᾶς ἐπιστήμης ὠφέλι-
 μης στὸ κοινὸ, ἔστω καὶ ἀνὴρ αὐτὸ δὲν τὴν γνωρίζῃ, δηλ. τῆς
 Κριτικῆς τοῦ λόγου· γιὰ αὐτὴ δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ γίνῃ δη-
 μοφιλὴς ἀλλὰ καὶ δὲν τὸ ἔχει ἀνάγκη νὰ γίνῃ· πραγματικὰ,
 ὅσο λίγο μπαίνουν στὸ κεφάλι τοῦ λαοῦ τὰ ἀραχνούφρανα
 ἐπιχειρήματα γιὰ τὴν θεμελίωση ὠφελίμων ἀληθειῶν ἄλλο

(B
 XXXIV)

1. Τὸ "τότε" εἰσάγει τὴν ἀπόδοση τῆς ἀλυσίδας ὅλων τῶν προη-
 γούμενων ὑποθετικῶν προτάσεων.

2. Δηλ.: ὅ,τι ἀγνοοῦμε καὶ οἱ δύο, αὐτὸς θέλει μόνος του νὰ φαίνε-
 ται ὅτι τὸ κατέχει [γνωρίζει].

τόσο λίγο χωροῦν στὸ μυαλό του καὶ οἱ ἐξίσου λεπτονόητες ἀντιρρήσεις κατὰ τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτῶν¹. Ἀντίθετα, ἐπειδὴ ἡ δογματικὴ σχολή, ὅπως καὶ κάθε ἄνθρωπος ποὺ αἶρεται στὰ ὕψη τῆς θεωρητικῆς σκέψεως, πέφτει ἀναπόφευκτα καὶ στὰ δυὸ [ἐλαττώματα], ἐκεῖνη [ἡ Κριτικὴ] εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ διερευνήσῃ ἐξονυχιστικὰ τὰ δικαιώματα τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, γιὰ νὰ προλάβῃ μὰ γιὰ πάντα τὸ σκάνδαλο ποὺ ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ξεσπάσῃ στὸ λαὸ ἀπὸ τὶς διαμάχες, στὶς ὁποῖες ἐμπλέκονται ὁλοένα χωρὶς Κριτικὴ οἱ Μεταφυσικοὶ (καὶ τέλος οἱ ὁμοιοὶ τους, οἱ Θεολόγοι) καὶ οἱ ὁποῖες νοθεύουν τελικὰ τὴ διδασκαλία τους. Ἐ, μόνο μὲ αὐτὴ [τὴν Κριτικὴ] μποροῦν νὰ ἀποκοποῦν οἱ ρίζες τοῦ ὑλισμοῦ², τῆς μοιρολατρίας, τῆς ἀθεΐας, τῆς ἀπιστίας τῶν ἐλευθέρων πνευμάτων, τοῦ φανατισμοῦ καὶ τῆς δεισιδαιμονίας ποὺ μπορεῖ νὰ γίνουν καθολικὰ ἐπιβλαβεῖς, τέλος τοῦ ἰδεαλισμοῦ καὶ τοῦ σκεπτικισμοῦ³ ποὺ ἀποτελοῦν μεγαλύτερο κίνδυνο γιὰ τὶς δογματικὲς σχολές καὶ ποὺ μόλις καὶ μετὰ βίας μποροῦν νὰ βροῦν ἀπήχηση στὸ κοινό. Ἄν οἱ κυβερνήσεις θεωροῦν σκόπιμο νὰ καταπιάνωνται μὲ τὶς ὑποθέσεις τῶν λογίων, τότε θὰ ἦταν πολὺ πιὸ σύμφωνο μὲ τὴ σοφὴ μέριμνά τους γιὰ τὶς ἐπιστῆμες καὶ τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἐννοήσουν τὴν ἐλευθερίαν μιᾶς τέτοιας Κριτικῆς, ποὺ μόνη αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐμπεδώσῃ τὰ ἔργα τοῦ λογικοῦ, παρὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὸ γελοῖο δογματισμὸ τῶν Σχολῶν, ποὺ ἐπικαλοῦνται κραυγαλέα δημόσιο κίνδυνο, ὅταν ξεσχίζονται τὰ ἀραχνοῦφρατα κατασκευάσματά τους, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ κοινὸ δὲν παίρνει καθόλου εἶδηση οὔτε καὶ μπορεῖ ποτὲ νὰ νοιώσῃ τὸ χαμὸ τους.

Ἡ Κριτικὴ δὲν ἀντιτάσσεται στὴ δογματικὴ πο-

1. Πρβλ. ἀνάλογες ἀπόψεις τοῦ Kant σ' ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Christian Garve (Kant's Gesammelte Schriften, Bd. X (205), σ. 339). Ἐπίσης Kant, Prolegomena, 261.

2. Materialismus.

3. Skeptizismus. Ὁ ἀρχαῖος ὅρος εἶναι Σκέψις ἢ σκεπτικὴ αἵρεσις.

ρεῖα ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ λόγος στὴν καθαρὴ του γνώση [θεωρούμενη] ὡς ἐπιστήμη (γιατὶ ἡ ἐπιστήμη πρέπει νὰ εἶναι πάντα δογματικὴ, δηλαδή αὐστηρὰ ἀποδεικτικὴ βάσει βέβαιων a priori ἀρχῶν) παρὰ μόνον στὸ Δογματισμὸ, δηλαδή στὴν ἀλαζονικὴ του ἀξίωση νὰ προχωρή μόνος του [ὁ λόγος] μὲ τὴν καθαρὴ ἐννοιολογικὴ του γνώση (τὴ φιλοσοφική), σύμφωνα μὲ ἀρχές ποὺ χρησιμοποιεῖ ἀπὸ καιρὸ, χωρὶς νὰ ἐρευνᾷ μὲ ποῖο τρόπο καὶ μὲ ποῖο δικαίωμα ἔφτασεν ἐκεῖ ὅπου ἔφτασε. Ὁ Δογματισμὸς λοιπὸν εἶναι ἡ δογματικὴ πορεία τοῦ καθαροῦ λόγου [ποὺ ἀκολουθεῖται], χωρὶς νὰ ἔχη προηγηθῇ Κριτικὴ τῆς ἰδίας του τῆς δυνάμεως. Ἐτσι ἡ ἀντίθεση αὐτὴ [στὸ δογματισμὸ] δὲ σημαίνει συνηγορία ὑπὲρ τῆς φλύαρης ἐπιπολαιότητος, ποὺ σφετερίζεται τὸ ὄνομα τῆς δημοτικότητος, οὔτε ὑπὲρ τοῦ Σκεπτικισμοῦ ποὺ καταδικάζει τὴν ὅλη Μεταφυσικὴ μὲ συνοπτικὴ διαδικασίαν· ἡ Κριτικὴ εἶναι μᾶλλον ἡ ἀναγκαῖα προπαρασκευὴ γιὰ τὴν προαγωγή μιᾶς στερεὰ θεμελιωμένης Μεταφυσικῆς ὡς ἐπιστῆμης ποὺ πρέπει νὰ δουλευτῇ κατ' ἀνάγκη δογματικὰ καὶ μὲ τρόπο συστηματικὸ, ὥστε νὰ ἱκανοποιῇ τὶς πιὸ αὐστηρὲς ἀπαιτήσεις, ἄρα μὲ σχολαστικὴ ἀκρίβεια (ὄχι ἐκλαϊκευτικά)· αὐτὴ ἡ ἀπαίτηση πρὸς τὴ Μεταφυσικὴ εἶναι ἀνένδοτη, γιατί ἡ Κριτικὴ ἐπαγγέλλεται ὅτι θὰ ἀσκήσῃ τὸ ἔργο της ὁλότελα a priori, ἄρα ἀποβλέποντας στὴν πλήρη ἱκανοποίησιν τοῦ καθαροῦ λόγου. Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν λοιπὸν τοῦ σχεδίου, ποὺ προδιαγράφει ἡ Κριτικὴ, δηλ. στὸ μελλοντικὸ σύστημα τῆς Μεταφυσικῆς, πρέπει κάποτε ν' ἀκολουθήσουμε τὴν αὐστηρὴν μέθοδο τοῦ περιώνυμου Wolf, τοῦ μεγαλύτερου ἀπ' ὅλους τοὺς δογματικούς φιλοσόφους, ποὺ πρῶτος ἔδειξε παραδειγματικὰ (καὶ χάρις σ' αὐτὸ ὑπῆρξεν ὁ εἰσηγητὴς τοῦ πνεύματος τῆς ἐμβρίθειας καὶ βαθύτητας¹ ποὺ δὲν ἔσβησε ἀκόμα στὴ Γερμανία)

(B XXXVI)

1. Gründlichkeit. Χαρακτηριστικὴ ιδιότης τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος ποὺ ὀρίζεται μὲ τὰ ἀμέσως ἐπόμενα.

πῶς μπορεί κανένας να εξασφαλίσει την πρόοδο της ἐπιστήμης με μιὰ ἔγκυρη θέση τῶν ἀρχῶν, με ἓνα σαφὴ καθορισμὸ τῶν ἐννοιῶν, με μιὰ δοκιμασμένη ἀσθηρότητα τῶν ἀποδείξεων [καὶ] με ἀποφυγὴ τολμηρῶν ἀλμάτων στὴ συναγωγὴ τῶν ἀκολουθιῶν. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο θὰ ἦταν ὁ πιὸ κατ'ἀλληλος ἀπὸ ὅλους γιὰ νὰ προσδώσει στὴ Μεταφυσικὴ τὸ χαρακτηριστὴρ τῆς ἐπιστήμης, ἂν φυσικὰ τοῦ ἐρχόταν ἡ ἰδέα στοῦ νὰ προετοιμάσει πρωτότερα τὸ ἔδαφος με μιὰ Κριτικὴ τοῦ ὄργανου, δηλ. τοῦ ἴδιου τοῦ καθαροῦ λόγου: μιὰ ἔλλειψη ποὺ δὲν πρέπει νὰ καταλογιστῆ τόσο σ' αὐτὸν τὸν ἴδιο ὅσο στοῦ δογματικὸ τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι τῆς ἐποχῆς του καὶ γιὰ τὴν ὁποία οὔτε οἱ φιλόσοφοι τῆς ἐποχῆς του ἀλλ' οὔτε καὶ τῶν προηγούμενων ἐποχῶν δὲν ἔχουν λόγο νὰ ἀλληλοεπικρίνονται. Ἐκεῖνοι, ποὺ ἀπορρίπτουν τὸν τρόπο διδασκαλίας του ἀλλὰ συνάμα καὶ τὴ μέθοδο τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου, δὲν μπορεί ἀσφαλῶς νὰ ἔχουν ἄλλη πρόθεση παρὰ νὰ ἀποτινάξουν τὰ δεσμὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ νὰ μεταβάλουν τὴν ἐργασία σὲ παιχνίδι, τὴ βεβαιότητα σὲ ὑποκειμενικὴ γνώμη καὶ τὴ φιλοσοφία σὲ φιλοδοξία¹.

Ὡς πρὸς τὴ δευτέρη αὐτῆ ἐκδοσὴ δὲ θέλησα, ὅπως εἶναι φυσικό, νὰ ἀφήσω νὰ χαθῆ ἡ εὐκαιρία ποὺ μοῦ πρόσφερε νὰ τὴν ἀπαλλάξω ὅσο μοῦ ἦταν δυνατό ἀπὸ τὶς δυσκολίες καὶ τὴ σκοτεινότητα ἀπ' ὅπου μπορεί νὰ προῆλθαν μερικὲς παρερμηνεῖες, στίς ὁποῖες ἔπεσαν, ὄχι ἴσως χωρὶς δική μου ὑπαιτιότητα, μερικοὶ δξυδερκεῖς ἄνδρες, ὅταν ἔκριναν τὸ βιβλίό μου. Δὲ βρῆκα τίποτε ποὺ νὰ χρειάζεσθαι ἀλλαγὴ στίς προτάσεις καθ'αυτὲς καὶ τοὺς ἀποδεικτικὸς λόγους τοὺς οὔτε καὶ στὴ μορφή καὶ τὴν ἀριότητα τοῦ σχεδίου· τοῦτο ὀφείλεται κατὰ ἓνα μέρος στοῦ μακροῦ ἔλεγχου, στοῦν ὁποῖο ὑπέβαλα τὸ ἔργο μου, προτοῦ τὸ παρουσιάσω στοῦ κοινῶ, καὶ κατὰ ἓνα ἄλλο πάλι στὴ φύση αὐτοῦ τούτου τοῦ πράγματος,

1. Philodoxie. Βλ. Πλάτ. Πολιτεία Ε, 480, 6-7: «φιλοδόξους καλοῦντες αὐτοὺς μᾶλλον ἢ φιλοσόφους».

δηλ. στὴ φύση ἐνὸς καθαροῦ θεωρητικοῦ λόγου, ποὺ παρουσιάζει ἀληθινὴ ἀρθρωση, ὅπου τὰ πάντα εἶναι ὄργανο, ὅπου δηλ. τὰ πάντα ὑπάρχουν χάριν ἐνὸς μέλους καὶ κάθε μέλος χωριστὰ χάριν ὅλων τῶν ἄλλων καὶ ὅπου καὶ ἡ παραμικρὴ ἀτέλεια, εἴτε πρόκειται γιὰ σφάλμα (πλάνη) ἢ παράλειψη, προδίδεται μοιραῖα στὴ χρῆση. Ἐλπίζω τὸ Σύστημα, ὡς πρὸς τὸ σημεῖο αὐτό, νὰ διατηρηθῆ ἀναλλοίωτο. Ἐκεῖνο ποὺ μοῦ δίνει τὸ δικαίωμα νὰ τρέφω αὐτὴ τὴν ἐμπιστοσύνη δὲν εἶναι ἡ ἔπαρση παρὰ μονάχα ἡ ἐνάργεια ποὺ γεννιέται, ὅταν ἀπὸ τὸ δοκιμαστικὸ ἔλεγχου διαπιστώνη κανένας τὴν ταυτότητα τοῦ ἀποτελέσματος στοῦ ὁποῖο καταλήγει, εἴτε ξεκινώντας ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα στοιχεῖα καὶ φτάνοντας ὡς τὸ ὅλο τοῦ καθαροῦ λόγου, εἴτε ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὸ ὅλο (γιατὶ καὶ τὸ ὅλο αὐτὸ μᾶς εἶναι ἀφ'αυτοῦ δεδομένο ἀπὸ τὸν τελικὸ σκοπὸ τοῦ λόγου στὴν πρακτικὴ του περιοχὴ) πρὸς τὰ μέρη, ἐνῶ ἡ ἀπόπειρα νὰ ἀλλάξῃ κανένας τὴ θέση καὶ τοῦ πιὸ μικροῦ ἀκόμα μέρους ὀδηγεῖ ἀμέσως σὲ ἀντιφάσεις ὄχι μονάχα τοῦ Συστήματος ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνθρώπινου λόγου γενικά. Ἐκεῖ μονάχα ποὺ ἀπομένει ἀκόμα περιθώριο γιὰ πολλὴ δουλειὰ εἶναι ὁ τρόπος ἐκθέσεως¹ καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἐπιχείρησα βελτιώσεις με τὴν ἐκδοσὴ αὐτῆ ποὺ ἀποβλέπουν στὴ θεραπεία πότε τῶν παρανοήσεων ποὺ προκαλεῖ ἡ Αἰσθητικὴ καὶ κυρίως ἡ ἐννοια τοῦ χρόνου, πότε ἡ σκοτεινότητα τῆς παραγωγῆς τῶν ἐνοιῶν τῆς νοήσεως, πότε ἡ δῆθεν ἔλλειψη ἐπαρκοῦς ἐνάργειας στίς ἀποδείξεις τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς καθαρῆς νοήσεως², πότε τέλος ἡ παρερμηνεία τῶν παραλογισμῶν ποὺ προτάσσονται στὴν ὀρθολογικὴ Ψυχολογία³. Οἱ μετα-

1. Darstellung. Βλ. Kant's Gesammelte Schriften, Bd. X (206), σελ. 375 (ἐπιστολὴ στοῦ Moses Mendelssohn τῆς 16 Αὐγούστου 1783).

2. Verstandesbegriffe. Βλ. σ. 52, σημ. 2.

3. Rationale Psychologie. Πρόκειται γιὰ τὴ μεταφυσικὴ διδασκαλία περὶ ψυχῆς, ποὺ προσπαθοῦσε νὰ ἀποδείξῃ με ψευδοσυλλογισμοὺς τὴν ταυτότητα, τὴν ἀπλότητα, τὴν οὐσία καὶ τὴν αὐλία της.

(B XXXIX) βολές στον τρόπο εκθέσεως* περιορίζονται μονάχα ως ἐδῶ (δηλαδή ως τὸ τέλος τοῦ πρώτου κυρίου μέρους τῆς Ὑπερβα-
(B XL) τικῆς Διαλεκτικῆς), γιατί μου ἔλειπε ὁ χρόνος· ἄλλωστε, ὡς πρὸς τὸ ὑπόλοιπο, δὲ σημειώθηκε καμιά παρανόηση ἀπὸ μέ-

* Ὡς καθαντὸ ἐπαύξηση, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ μονάχα στὸν τρόπο ἀποδείξεως, θὰ μπορούσα νὰ ἀναφέρω μόνο αὐτὴ πὸν ἕκαστα μὲ τὴ νέα ἀνασκειὴ τοῦ ψυχολογικοῦ ἰδεαλισμοῦ, καὶ μὲ τὴν ἀοστηρή (τὴ μόνη ὅπως πιστεύω δυνατὴ) ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα τῆς ἐξωτερικῆς ἐποπτείας σελ. 273. Ὅσο ἀθῶος καὶ ἂν θεωρηθῆται ὁ ἰδεαλισμὸς ἐν σχέσει πρὸς τὸν οὐσιαστικὸ σκοπὸ τῆς Μεταφυσικῆς (χωρὶς στὴν πραγματικότητα νὰ εἶναι τόσο ἀθῶος), ὡστόσο δὲν παύει νὰ ἀποτελεῖ σκάνδαλο τῆς φιλοσοφίας! καὶ γενικὰ τοῦ κοινοῦ νοῦ τὸ ὅτι εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ δέχεται ὑπὸ μορφῇ πίστεως τὴν ὑπαρξὴ τῶν πραγμάτων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου (ἀπ' ὅπου ὡστόσο ἀντλοῦμε τὸ ὅλο ἕλικὸ τῶν γνώσεών μας ἀκόμα καὶ αὐτῶν πὸν ἀναφέρονται στὴν ἐσωτερικὴ μας αἴσθηση) καὶ τὸ ὅτι, ἂν ἔλθῃ κανεὶς στὸ νοῦ νὰ τὴν ἀμφισβητήσῃ, δὲν μπορούμε νὰ τοῦ ἀντιτάξουμε καμιά ἐπαρκῆ ἀπόδειξη. Ἐπειδὴ ὑπάρχει κάποια σκοτεινότητα στὶς ἐκφράσεις αὐτῆς τῆς ἀποδείξεως ἀπὸ τὴν τρίτη σειρά ὡς τὴν ἕκτη, γι' αὐτὸ παρακαλῶ νὰ τροποποιηθῆ ἡ περίοδος αὐτῆ ἔτσι: Ἄλλὰ τὸ παραμόνιμο αὐτὸ καὶ παντοτινὸ² δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ ἐποπτεία μέσα μου, γιατί ὅλοι οἱ λόγοι πὸν προσδιορίζουν τὴν ὑπαρξὴ μου καὶ μποροῦν νὰ βρεθοῦν μέσα μου εἶναι παραστάσεις πὸν χρειάζονται καὶ αὐτὲς μὲ τὴν σειρά τους κατιτὶ τὸ παραμόνιμο καὶ ξεχωριστὸ ἀπὸ αὐτὲς, γιὰ νὰ μπορῆ σὲ ἀναφορὰ πρὸς αὐτὸ [τὸ παραμόνιμο] νὰ προσδιοριστῆ ἢ μεταβολῆ τους [τῶν παραστάσεων] καὶ κατὰ συνέπεια ἢ ὑπαρξὴ μου μέσα στὸ χρόνο ὅπου αὐτὲς μεταβάλλονται. Ἄν ἀποκλείεται στὴν ἀπόδειξη αὐτὴ νὰ ἀντιτείνῃ κανένας τοῦτο: ἄμεση συνείδηση ἔχω μόνο ἀπὸ αὐτὸ πὸν εἶναι μέσα μου, δηλ. ἀπὸ τὴν παρὰ στα-

1. Τὸ σκάνδαλο αὐτὸ ἀπασχολεῖ ἀκόμα καὶ σύγχρονες κατευθύνσεις τῆς φιλοσοφίας, πὸν ὑπερασπίζονται τὰ δικαιώματα τοῦ κοινοῦ νοῦ (G.E. Moore). Βλ. Β 274 κ.εξ.

2. Beharrliches. Λατ. perdurabile (=τὸ διαρκῶς ὑπάρχον). Βλ. Α 182, Β 225.

ρους ἐμπειρων καὶ ἀμερόληπτων κριτῶν· αὐτοί, καὶ χωρὶς νὰ (B XLI)
τοὺς μνημονεύω ὀνομαστικὰ μὲ τοὺς ἐπαίνους πὸν ἀξίζουν,
θὰ βροῦν καὶ μόνοι τους τὰ χωρία πὸν μαρτυροῦν πόσο τοὺς (B XLII)

σ' ἢ μου τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων· ἐπομένως παραμένει ἀκόμα ἀνοιχτὸ τὸ ἂν ὑπάρχῃ καὶ κατιτὶ ἀνταποκρινόμενο σ' αὐτὴν ἔξω ἀπὸ ἐμένα ἢ ὄχι. Ὅστόσο ἔχω συνείδηση τῆς ὑπάρξεώς μου μέσα στὸ χρόνο (B XL)
νο (συνεπῶς καὶ τῆς δυνατότητας πὸν ἔχει ἢ ὑπαρξὴ νὰ προσδιορίζεται μέσα σ' αὐτὸν) ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ μου ἐμπειρία πρᾶγμα πὸν εἶναι κατιτὶ περισσότερο ἀπὸ τὸ νὰ ἔχω ἀπλῶς συνείδηση τῆς παρουσίας μου, καὶ ὅμως ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ μὲ τὴν ἐμπειρικὴ συνείδηση τῆς ὑπάρξεώς μου, πὸν μπορεῖ νὰ προσδιοριστῆ μονάχα σὲ σχέση μὲ κάτι συνδεόμενο μὲ τὴν ὑπαρξὴ μου ἔξω ἀπὸ μένα. Αὐτὴ λοιπὸν ἢ συνείδηση τῆς ὑπάρξεώς μου μέσα στὸ χρόνο εἶναι ταυτόσημα συνδεδεμένη μὲ τὴν συνείδηση μιᾶς σχέσεως πρὸς κατιτὶ ἔξω ἀπὸ μένα καὶ ἐπομένως αὐτὸ πὸν συνδέει ἀχώριστα τὸ ἔξω μὲ τὴν ἐσωτερικὴ μου αἴσθηση εἶναι ἐμπειρία καὶ ὄχι πλάσμα, αἴσθηση καὶ ὄχι φαντασία· γιατί ἢ ἐξωτερικὴ αἴσθηση ἀποτελεῖ ἤδη καθεαυτῆ σχέση τῆς ἐποπτείας πρὸς κατιτὶ πραγματικὸ ἔξω ἀπὸ μένα, καὶ ἢ πραγματικότητά της [τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως], σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸ πλάσμα τῆς φαντασίας, ἔγκειται ἀκριβῶς σὲ τοῦτο, ὅτι βρίσκεται ἄρηκτα συνδεδεμένη μὲ τὴν ἐσωτερικὴ ἐμπειρία τὴν ἴδια ὡς ὄρο τῆς δυνατότητάς της, πρᾶγμα πὸν συμβαίνει σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι. Ἄν μὲ τὴν νοητικὴ συνείδηση τῆς ὑπάρξεώς μου πὸν ἔχω στὴν παράστασι: ὑπάρχω¹, ἢ ὁποῖα συνοδεύει ὅλες μου τὶς κρίσεις καὶ τὶς νοητικὲς μου ἐνέργειες, μπορούσα νὰ συνδέσω ταυτόχρονα ἕνα προσδιορισμὸ τῆς ὑπάρξεώς μου μέσω νοητικῆς ἐποπτείας², τότε μὲ τὸν προσδιορισμὸ αὐτὸ δὲ θὰ ἦταν κατ' ἀναγκαιότητα συνδεδεμένη ἢ συνείδηση μιᾶς σχέσεως πρὸς κατιτὶ ὑπάρχον ἔξω ἀπὸ μένα. Τώρα ὅμως ἢ πνευματικὴ ἐκείνη συνείδηση μπορεῖ νὰ προηγηθῆ, ἀλλὰ ἢ ἐσωτερικὴ ἐποπτεία, μέσα στὴν ὁποῖα εἶναι μονάχα δυνατό νὰ προσδιοριστῆ ἢ ὑπαρξὴ μου, εἶναι δεμένη μὲ τὴν αἴσθηση καὶ μὲ τὸν ὄρο τοῦ χρόνου, ἐνῶ ὁ προσδιορισμὸς αὐτός, συνεπῶς ἢ ἴδια ἢ ἐσωτερικὴ ἐμπειρία, ἐξαρτᾶται ἀπὸ κατιτὶ τὸ παραμόνιμο καὶ παντοτινὸ πὸν δὲν ἀπαντᾷ μέσα μου, ἄρα μονάχα ἀπὸ κατιτὶ ἔξω ἀπὸ μένα, μὲ τὸ ὅποιο πρέπει νὰ θεωρῶ ὅτι (B XLI)

1. Ich bin = ἐγὼ εἶμαι.

2. Intellektuelle Anschauung. Ὁ Kant τὴν ἀποδίδει σ' ἕνα ἀρχέτυπο νοῦ (τὸ θεὸ), κατ' ἀντίθεση πρὸς τὸν ἔκτυπο νοῦ τῶν ἀνθρώπων, πὸν νοεῖ συλλογιστικὰ (diskursiv).

Kant, Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου

εἶχα στὴ μνήμη μου καὶ πόσο τοὺς ἔλαβα ὑπ' ὄψη. Ἀλλὰ οἱ βελτιώσεις αὐτὲς συνεπάγονται καὶ μιὰ ὄχι μικρὴ ἀπώλεια γιὰ τὸν ἀναγνώστη, ποὺ δὲν μποροῦσα νὰ ἀποφύγω παρὰ μόνο ἂν τὸ βιβλίο γινόταν πολὺ ὀγκώδες· ἡ ἀπώλεια δηλαδὴ ἐγκρι-
ται σὲ τοῦτο, ὅτι διάφορα μέρη ποὺ μπορεῖ νὰ μὴν ἦσαν οὐ-
σιώδη γιὰ τὴν ἀριότητα τοῦ ὅλου, μὰ ποὺ ὁ ἓνας καὶ ὁ ἄλλος ἀναγνώστης θὰ αἰσθάνονταν τὴν ἔλλειψή τους, ἀφοῦ ἦταν δυ-

βρίσκομαι σὲ σχέση: ἔτσι ἡ πραγματικότητα τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως εἶναι κατ' ἀναγκαιότητα συνδεδεμένη μὲ τὴν πραγματικότητα τῆς ἐσω-
τερικῆς αἰσθήσεως, γιὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἐμπειρία ἐν γένει: δηλα-
δὴ ὅσο ἔχω βέβαιη τὴ συνείδηση ὅτι ὑπάρχουν πράγματα ἔξω ἀπὸ μένα
ποὺ ἀναφέρονται στὴν αἰσθησή μου, ἄλλο τόσο ἔχω συνείδηση ὅτι καὶ
ἐγὼ ὑπάρχω καθορισμένος μέσα στὸ χρόνο. Τώρα, σὲ ποιὲς δεδομέ-
νες ἐποπτεῖες ἀνταποκρίνονται πράγματι ἀντικείμενα ἔξω ἀπὸ μένα,
ποὺ συνεπῶς ἀνήκουν στὴν ἐξωτερικὴ αἰσθησιμότητα καὶ ποὺ πρέπει νὰ
προσγράφονται σ' αὐτὴν καὶ ὄχι στὴ φαντασία, αὐτὸ εἶναι κάτι ποὺ πρέπει
νὰ καθορίζεται σὲ κάθε ἰδιαίτερη περίπτωση σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες
ἐκείνους ποὺ ρυθμίζουν τὴ διάρκειση τῆς καθόλου ἐμπειρίας (ἀκόμα καὶ
τῆς ἐσωτερικῆς) ἀπὸ τὴ φαντασία. Ἡ πρόταση ποὺ πρέπει στὴν περι-
πτωση αὐτὴ νὰ χρησιμεύῃ ὡς βάση εἶναι: ὅτι ὑπάρχει πραγματικὰ ἐξω-
τερικὴ ἐμπειρία. Σ' αὐτὰ μπορεῖ νὰ προσθέσῃ ἀκόμα κανένας τὴν παρα-
τήρηση: ἡ παράσταση τοῦ παραμόνιμου ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ὑπάρ-
ξεως δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν παραμόνιμη παράσταση· γιατί
ἡ παράσταση ἢ μπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ εὐμετάβολη καὶ ἐναλλασσόμενη,
ὅπως ὅλες οἱ δικές μας, ἀκόμα καὶ αὐτὲς ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν ὕλη²,
καὶ ὁμως ἀναφέρεται σὲ κατιτὶ τὸ παραμόνιμο, ἐπομένως κατιτὶ τὸ
διακριτὸ ἀπὸ ὅλες τὶς παραστάσεις μου, ἓνα πρᾶγμα ἐξωτερικὸ, ποὺ ἡ
ὑπαρξή του συμπερικλείεται ἀναγκαῖα στὸν προσδιορισμὸ τῆς
ἴδιας μου τῆς ὑπάρξεως καὶ συναποτελεῖ [μαζί της] μιὰ καὶ μόνη, ἐνιαία
ἐμπειρία, ποὺ δὲ θὰ ἐλάμβανε χώρα οὔτε κἀν ἐσωτερικά, ἂν δὲν ἦταν
(ἐν μέρει) ταυτόχρονα καὶ ἐξωτερική. Τὸ πῶς; αὐτὸ δὲν μποροῦμε νὰ τὸ
ἐξηγήσουμε ἐδῶ, ὅπως δὲν μποροῦμε νὰ νοήσουμε γενικὰ τὸ σταθερὸ καὶ
μόνιμο μέσα [στὴ ροή] τοῦ χρόνου³, ποὺ ὁμόχρονα δεμένο μὲ τὸ μετα-
βαλλόμενο γεννᾷ τὴν ἔννοια τῆς μεταβολῆς.

1. Wille: «jene» (= ἐκείνη). Erdmann: «ἡ παράσταση ἀπὸ κάτι τὸ παραμόνιμο».

2. Materie.

3. Das Stehende in der Zeit.

νατὸ νὰ εἶναι χρήσιμα ἀπὸ μιὰν ἄλλη ἀποψη, ἔπρεπε ἢ νὰ
παραλειφθοῦν ἢ νὰ συντμηθοῦν, γιὰ νὰ παραχωρήσουν τὴ
θέση τους στὸν τωρινό, ὅπως ἐλπίζω, πιδὲ εὐληπτο τρόπο ἐκ-
θέσεως. Οὐσιαστικὰ ὁ νέος αὐτὸς τρόπος δὲν ἀλλάζει ἀπό-
λυτα τίποτε ὡς πρὸς τὶς προτάσεις καὶ τοὺς ἀποδεικτικὸς
λόγους, καὶ ὁμως ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἀποκλίνει τόσο ἀπὸ τὸν προη-
γούμενο στὴ μέθοδο τῆς παρουσιάσεως, ὥστε δὲν ἦταν δυνα-
τὸ νὰ πραγματοποιηθῇ μὲ τὴν προσθήκη ἐμβόλιμων μερῶν.
Ἀλλὰ ἡ μικρὴ αὐτὴ ἀπώλεια, ποὺ μπορεῖ ἄλλωστε νὰ τὴν
ἀναπληρώσῃ ὁ καθένας συγκρίνοντας τὴ δεύτερη μὲ τὴν
πρώτη ἐκδοσή, ἀντισταθμίζεται, ὅπως ἐλπίζω, κατὰ πολὺ
μὲ τὴ μεγαλύτερη σαφήνεια. Μὲ ἱκανοποίηση καὶ εὐχαρί-
στηση παρατήρησα σὲ διάφορα δημοσιεύματα (πότε ἐξ ἀφορ-
μῆς τῆς κριτικῆς μερικῶν βιβλίων, πότε σὲ ἰδιαίτερες πρα-
γματεῖες) ὅτι τὸ πνεῦμα ἐμβροθίας δὲν ἔσβησε στὴ Γερμα-
νία, ἀλλ' ὅτι μονάχα γιὰ λίγο καιρὸ εἶχεν ἐπισκιαστῆ ἀπὸ τὸ (B XLIII)
συρμὸ μιᾶς ἐλευθερίας στὴ σκέψη ποὺ ποζάριζε γιὰ μεγαλο-
φυΐα καὶ ὅτι τὰ ἀγκαθερὰ μονοπάτια τῆς Κριτικῆς, ποὺ ὀδη-
γοῦν σὲ μιὰ σχολαστικὴ ἀλλὰ καὶ τόσο στέρη καὶ ὑπέρτατα
ἀναγκαῖα Κριτικὴ τοῦ καθαρῶς λόγου, δὲν ἐμπόδισαν τὰ θαρ-
ραλέα καὶ φωτισμένα πνεύματα νὰ τὴν κάμουν κτῆμα τους.
Στοὺς ἀξιότιμους αὐτοὺς ἀνθρώπους, ποὺ συνδυάζουν τόσο εὐτυ-
χισμένα τὴ βαθειὰ στοχαστικὴτητα μὲ τὸ ταλέντο τῆς φωτει-
νῆς ἐκθέσεως (ποὺ ἐγὼ δὲν αἰσθάνομαι νὰ τὸ ἔχω), ἀφήνω τὴ
φροντίδα νὰ ἀποπερατώσουν τὸ ἔργο μου συμπληρώνοντας
ἐδῶ καὶ ἐκεῖ τὶς ἐλλείψεις καὶ ἀτέλειες ποὺ παρουσιάζει ἀπὸ
τὴν παραπάνω ἀποψη. Γιατὶ ὁ κίνδυνος ποὺ διατρέχω ἐδῶ δὲν
εἶναι νὰ ἀναιρεθοῦν οἱ ἀπόψεις μου ἀλλὰ νὰ μὴν κατανοηθοῦν.
Ἀπὸ τώρα καὶ στὸ ἐξῆς δὲν μπορῶ πιά νὰ ἐμπλέκωμαι σὲ δια-
μάχες, ἂν καὶ δὲ θὰ παραβλέπω τὶς νύξεις, εἴτε τῶν φίλων
εἴτε τῶν ἐχθρῶν, γιὰ νὰ τὶς χρησιμοποίησω ἀνάλογα στὴ
μελλοντικὴ ἐπεξεργασία τοῦ συστήματος ποὺ θὰ γίνῃ σύμ-
φωνα μὲ τὶς ἀρχές αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ προπαιδευτικῶς ἔργου. Ἐπει-
δὴ ὁμως ὅσο διαρκοῦσαν οἱ ἐργασίες αὐτὲς εἶχα προχω-

ρήσει αρκετά στην ηλικία (στο μήνα αυτό έφτασα στο έξηκο- στο τέταρτο), γι' αυτό πρέπει, αν θέλω να πραγματοποιήσω το σχέδιό μου, δηλ. να δώσω στη δημοσιότητα τη Μεταφυσική της Φύσεως και των Ἡθῶν ως επιβεβαίωση τῆς ὀρθότητάς τῆς Κριτικῆς τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ λόγου, νὰ εἶμαι φειδωλὸς στὸ χρόνο καὶ νὰ περιμένω ἀπὸ τοὺς ἀξιους ἄνδρες

(B XLIV) πὸν τὴν ἑκαμὴν κτῆμα τους νὰ φωτίσουν αὐτοὶ τὰ σκοτεινὰ σημεῖα τοῦ ἔργου, πὸν τὴν ἀρχὴ ἦταν ἀναπόφευκτα, καὶ νὰ τὸ ὑπερασπισθοῦν στὴν ὀλότητά του. Κάθε φιλοσοφικὴ πραγματεία παρουσιάζει τρωτὰ σημεῖα (γιατὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἐμφανίζεται τόσο θωρακισμένη ὅσο μιὰ μαθηματικὴ), ἀν καὶ ἡ ὄλη ἄρθρωση τοῦ συστήματος ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἐνότητάς δὲ διατρέχει τὸν παραμικρὸ κίνδυνο. [Πραγματικά], ὅταν πρόκειται γιὰ ἔργο νέο, λίγοι εἶναι ἐκεῖνοι πὸν διαθέτουν τὴν πνευματικὴ εὐστροφία γιὰ τὴ συνολικὴ ἐπισκόπησή του καὶ πὸν λίγοι αὐτοὶ πὸν ἔχουν τὴ διάθεση γιὰ μιὰ τέτοια, γιατί ἀποστρέφονται κάθε καινοτομία. Ἐπίσης σὲ κάθε σύγγραμμα, καὶ μάλιστα γραμμμένο σὲ λόγο ἐλεύθερο, μπορεῖ νὰ ἀνακαλυφθοῦν φαινομενικὲς ἀντιφάσεις, ἀν συγκρίνη κανένας μερικὰ σημεῖα μεταξὺ τους, ἀφοῦ τὰ ἀποσπᾶσει ἀπὸ τὰ συμφραζόμενά τους. Οἱ ἀντιφάσεις αὐτὲς ρίχνουν βέβαια πάνω στὸ ἔργο ἕνα φῶς ὄχι καὶ τόσο εὐνοϊκὸ στὰ μάτια ἐκείνων, πὸν ἐπαφίενται στὶς ξένες κρίσεις, ἐνῶ διαλύονται εὐκόλα στὰ μάτια ἐκείνου πὸν κατέκτησε τὴν ἰδέα τὴν ὀλότητά της¹. Ὡστόσο, ἀν μιὰ θεωρία ἔχη ὑπόσταση αὐτὴ καθεαυτὴ, τότε ἡ δράση καὶ ἡ ἀντίδραση, πὸν τὴν ἀρχὴ φαινόταν ν' ἀποτελοῦν γι' αὐτὴ μὲγ- ἄλο κίνδυνο, μὲ τὸν καιρὸ χρησιμεύουν μόνον γιὰ τὴ λείανση τῶν ἀνώμαλων σημείων, καὶ ἀν μάλιστα ἀσχοληθοῦν μ' αὐτὴν ἄνδρες μὲ ἀμεροληψία, φωτισμένη σκέψη καὶ ἀληθινὴ δημο- τικότητα, τότε θὰ μπορέσουν σὲ πολὺ λίγο χρόνο νὰ τῆς χα- ρίσουν καὶ τὴ δέουσα κομψότητα.

Καλλιξέβεργη, Ἀπρίλιος 1787.

1. Πρβλ. Ἐπικούρου, Ἐπιστολὴ πρὸς Ἡρόδοτον, 35-36 κ.εξ. (ἐκδ. H. Usener) γιὰ τὸ πνεῦμα τῆς ὀλότητάς τῆς σὴ σύλληψη ἑνὸς ἔργου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ¹

(A XXIII)

	Σελ.
Εἰσαγωγή	1
I. Ὑπερβατικὴ Στοιχειολογία	17
Πρῶτο Μέρους. Ὑπερβατικὴ Αἰσθητικὴ	19
Τμῆμα πρῶτο. Περὶ τοῦ Χώρου	22
Τμῆμα δεύτερο. Περὶ τοῦ Χρόνου	30
Δεύτερο Μέρους. Ὑπερβατικὴ Λογικὴ	50
Ὑποδιαίρεση πρώτη. Ὑπερβατικὴ Ἀναλυτικὴ σὲ δύο βιβλία καὶ στὰ διάφορα κεφάλαια καὶ τμήματά της	64
Ὑποδιαίρεση δεύτερη. Ὑπερβατικὴ Διαλεκτικὴ σὲ δύο βιβλία καὶ στὰ διάφορα κεφάλαια καὶ τμήματά της	293
II. Ὑπερβατικὴ Μεθοδολογία	705 (A XXIV)
Κεφάλαιο πρῶτο. Ἡ Πειθαρχία τοῦ καθαροῦ λόγου	708
Κεφάλαιο δεύτερο. Ὁ Κανόνας τοῦ καθαροῦ λόγου	795
Κεφάλαιο τρίτο. Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου	832
Κεφάλαιο τέταρτο. Ἡ Ἱστορία τοῦ καθαροῦ λόγου	852

1. Ὁ πίνακας αὐτὸς εἶναι τῆς πρώτης ἐκδόσεως. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ ἀρίθμηση τῶν σελίδων.

Ὁ πίνακας περιεχομένων τοῦ παρόντος τόμου βρίσκεται στὸ τέλος.